

O TOMISLAVU I NJEGOVOM DOBU

Ivo Goldstein

Narodi i nacije uvijek su željni fascinantnih legendi o stvarnim junacima koji potiču zajedničku — nacionalnu svijest i podižu osobnu samosvijest pojedinaca. Mali pastir poveo je svoj narod protiv tlačitelja, postao kralj, osnovao najljepši grad, a njegov je sin sagradio u gradu najljepši hram (David i Salomon). Siromašni odrpanac, kod kuće papučar, u beskrajnim polemikama nadmudruje profesionalne mudrace, podučava brojne uglednike i jedan je od utemeljitelja evropske filozofije (Sokrat). Neuka seoska djevojka neobjašnjivim fanatizmom nadahnjuje cijeli narod i vojsku i vodi ih u velike pobjede, kojima započinje proces stvaranja francuske nacije (Ivana Orleanska).

I

I hrvatski narod, pa onda, prirodno, i njegova historiografija tražili su u svojoj povijesti takve ili slične ličnosti. Za ranosrednjovjekovnu povijest ona je pronađena u osobi za koju se smatra da se prva proglasila hrvatskim kraljem, osoba koja je siromašnu i beznačajnu hrvatsku državu, stiješnjenu u dalmatinskom zaleđu, proširila na priobalni pojas i otoke, prodrila s vojskom daleko na sjever, do Drave, a u velikim bitkama pobijedila Mađare i Bugare, sile pred kojima su u to doba strepili Bizant i cijela zapadna Evropa. Naposljetku, ta osoba bila je i utjecajan faktor na splitskim saborima. Sve se te zasluge pripisuju kralju Tomislavu. Za njegove vladavine hrvatska je država izuzetno ojačala i doživjela svoj ranosrednjovjekovni vrhunac. Na temelju prezentiranih činjenica i zaključaka, te njihove interpretacije, Tomislav je smatran za prvog hrvatskog kralja, za jakog, izuzetnog i znamenitog vladara.

Međutim, svaka znanstvena praspava neminovno skida s te povijesne ličnosti legendarne i mitske naslage, aureolu nacionalnog junaka i vraća nas na znanstveno utvrđivanje činjenica.

Prva konstatacija koja se nameće jest da je izvorni materijal o Tomislavu i njegovu dobu mnogo oskudniji nego što bi se očekivalo da će nam ostaviti razdoblje takva svestrana jačanja države. Zapravo, izvori o Tomislavu govore čak i manje nego li o drugim hrvatskim vladarima koji su našoj suvremenosti ostalo u puno slabijem sjećanju. O Tomislavu ne postoji nikakav zapis na kamenu, kao što postoji za vladare prije i poslije njega — za

Trpimira, Branimira, Držislava ili Zvonimira. Da nema nekoliko više-manje uzgrednih podataka, razbacanih po izvorima iz različitih vremena, Tomislavovo bi ime bilo zauvijek izgubljeno.

Izvori u kojima se spominje Tomislav su:

1. U intitulaciji pisma pape Ivana X, namijenjenog dalmatinskom svećenstvu, samom Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu Viševiću — »u vrijeme presvetoga pape Ivana, dok je u pokrajini Hrvata i u krajevima Dalmacije bio konzul kralj Tomislav...« — »consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege«.¹

2. »Ivan biskup... ljubljenom sinu Tomislavu, kralju Hrvata...« — »Tamislao, rega Chroatorum«.²

3. U katalogu splitskih nadbiskupa, što je 13. poglavlje djela »Historia Salonitana« splitskog arčidakona Tome, stoji: »nadbiskup Ivan bio je godine 914, u vrijeme kneza Tomislava...« — »Tamislao duce...«³

4. »Umjesto njega vladao je njegov brat Tomislav koji je bio snažan, ali ne tako kao njegov brat. Za vladanja Tomislava pokrene kralj Ugra imenom Atila vojsku da ga svlada. Ali je kralj Tomislav, hrabar mladić i snažan ratnik, vodio s njime mnogo ratova i uvijek ga je natjerao u bijeg. I rodi Tomislav sinove i kćeri, i trinaeste godine svoga kraljevanja umre.«⁴

To bi bili svi izvori u kojima se decidirano spominje Tomislavovo ime. Osim njih, i car Konstantin Porfirogenet u svom djelu »De administrando imperio« govori o Hrvatskoj, otprilike Tomislavova vremena, ali, začudo, njega uopće ne spominje.

»U ono dakle vrijeme isti Bugari provališe u Hrvatsku s naoružanom četom Alogoboturovom. Hrvati ih ondje sve poubijaju... Simeon, vladar Bugarske, uputi vojsku na Hrvate i, zametnuvši s njima bitku, poražen posvema izgubi sve svoje čete... Krštena Hrvatska postavlja do 60.000 konjaništva, a do 100.000 pješadije i sagena do 80 i kondura do 100. Na sagenama imaju po 40, a kondurama po 20, a na manjim kondurama po 10 ljudi... Tako veliku moć i množinu naroda imala je Hrvatska do arhonta Krasimera...«⁵

Iako još postoji relativno velik komparativni materijal, uglavnom su na temelju ovih podataka historičari konstruirali vlastite poglede na Tomislava i njegovo vrijeme.

Splitski arhidiakon Toma kao prvi historičar-kroničar, koji spominje Tomislava, svjedoči nam da je za njegova života (1200—68) postojalo nejasno, slabo sjećanje i znanje o zbivanjima u 10. stoljeću. Karakteristično je da u tekstu nalazimo Tomislava samo kao osobu koja pomaže da se što preciznije odredi vrijeme Ivanova biskupovanja. S druge strane, Toma izričito tvrdi kako su tek Držislav i njegovi nasljednici nazivani kraljevima Hrvatske i Dalmacije.

¹ N. Klaić, *Historia Salonitana Maior*, SAN, PI 339, Odeljenje društvenih nauka, knj. 55, Bgd 1967. 95.

² Isto, 96.

³ Rački F., *Thomas archidiaconus*, Zagreb 1894, 36.

⁴ Mošin V., *Ljetopis popa Dukljanina* (u daljem tekstu: LJPD), Zagreb 1950, 57—58.

⁵ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II, Bgd 1959, 44—56.

Ivan Tomašić, kroničar 16. stoljeća, u svom djelu »Chronicon breve regni Chroatiae«. uopće ne spominje Tomislava, isto kao ni Lucius — Trogiranin Ivan Lučić, koji piše izuzetno obimno djelo o hrvatskoj povijesti i nekim hrvatskim vladarima posvećuje dosta pažnje i prostora. Lucius spise splitskih sabora smatra falsifikatima!⁶

Daniele Farlati pokušao je pobiti Luciusove tvrdnje, a njemački historik Büdinger u svojoj Historiji Austrije prvi je od svih pisaca o hrvatskoj povijesti baš na osnovi papina pisma ustvrdio da je prvi hrvatski kralj bio Tomislav, a nipošto Držislav, kako se dotle pisalo.⁷

Nakon nekoliko stoljeća, Franjo Rački prvi iznosi Tomislavovo ime iz zaborava, želeći potkrijepiti Büdingerovu hipotezu novim argumentima. Potaknut činjenicom da se hrvatski vladari u 9. stoljeću, a djelomično i u 10. nazivaju »duces« — knezovi, a tokom vremena sve više i češće »reges« — kraljevi, Rački je pokušao odgovoriti na pitanje — koje je sebi postavljao kao čovjek svog vremena, ali je ono u ranosrednjovjekovnim kategorijama ishitreno — »kada i kako se hrvatska kneževina preobrazila u kraljevinu«.⁸ Pri tome mu je ključni podatak bio da je Tomislav 914. još bio »dux«, a 925. u papinom pismu »rex«, pa je zaključio da je u međuvremenu Tomislav morao postati kralj. Proglasio se ili sam, ili je to učinio papa. U cijeloj raspravi dokazni postupak Račkog usmjeren je k cilju da se takva pretpostavka potkrijepi i jačim argumentima. Budući da neposrednog dokaza o krundibi nema, jačanje hrvatske države i Tomislavova snaga kao vladara, pobjede nad Mađarima i Bugarima, bili su posredna potvrda.

Samo koju godinu nakon Račkog, napisao je Vjekoslav Klaić u pravaškom tjedniku »Hrvatska lipa« članak o Tomislavu, »prvom kralju hrvatskom«.⁹ Bilo je to pravo mjesto za popularizaciju znanstvenih rezultata, jer su »Hrvatsku lipu« čitali širi slojevi — u njoj su svaki tjedan tiskane pjesme, pripovijetke, slike i poučni članci. Klaić povezuje Ljudevita Posavskog i njegove tobožnje ideje o sjedinjenju hrvatskih kneževina posavske i dalmatinske s »velikim županom dalmatinskih Hrvata Tomislavom« koji je to i prvi učinio. Time, možda i nesvjesno, Klaić Tomislavu pripisuje djela koja su, zapravo, autorova želja u dnevnoj politici njegova vremena. Klaić opisuje kako »vidimo Tomislava sred prijestolnice Biograda, gdje ga je odabrana kita velemoža hrvatskih obkružila, kako mu dvorski častnici pružaju žezlo i mač«. Ovi podaci ne nalaze potvrdu u izvorima. Osim toga, nije jasno otkuda autor crpi podatke o tome da je Tomislav uveo feudalni sustav, ustrojio dvor poput ostalih evropskih vladara, te »učinio nasljedne župane svojim vazali«. Ovim zaključkom, a i tvrdnjom da je ranosrednjovjekovno ustrojstvo hrvatske države nalikovalo onome Karla Velikog ili njemačkih careva otkriva se Klaićeva želja da Hrvatsku uključi u evropske tokove.

Klaićevim člankom novostečena znanja o Tomislavu izlaze iz uskih znanstvenih krugova, počinju ih prihvaćati širi narodni slojevi. U to se vrijeme,

⁶ Ioannis Lucius, De Regno Chroatiae et Dalmatiae libri sex, lib, II, caput VI.

⁷ Vj. Klaić, Dva slovenska učenjaka o starijoj historiji Hrvata do 1102. godine, *Zbornik kralja Tomislava* (u daljem tekstu: ZKT), 189.

⁸ F. Rački, Kada i kako se hrvatska kneževina preobrazila u kraljevinu, *Rad JAZU* 17, Zgb 1871, 70—89.

⁹ Vj. Klaić, Tomislav, prvi kralj hrvatski (914—927), *Hrvatska lipa*, Br. 21, God. I, 23. V 1875, 170—2.

djelomično i pod utjecajem Klaićeva napisa, postupno počinje formirati specifični nazor, mišljenje o Tomislavu kao snažnom i slavnom vladaru za čije je vladavine hrvatska država praktički nastala, ali i doživjela svoj prvi vrhunac. To je bio i nezaobilazan faktor u procesu nastajanja hrvatske nacionalne svijesti. Istodobno, pokazat će se u budućnosti, zbog nedostatnog izvornog materijala, moguće je bilo pripisati Tomislavu i najrazličitije zasluge i djela, već kako je to odgovalaralo interesima autora.

Ivan Kukuljević¹⁰ je želio »popuniti podatke, što ih je Rački priopćio, i nadovezati svoje misli o tome predmetu«. Još je Rački ustvrdio »da se pretvorba kneževine u kraljevinu nije mogla izvesti bez snage unutrašnjeg državnog bića«, pa je proglašenje Tomislava kraljem trebalo opravdati uspješima tečajem njegove vladavine. Kukuljević je svoje istraživanje skoncentrirao na taj problem, jer se Rački time nije previše bavio.

Na temelju mnogih posrednih, često i prilično nepouzdanih podataka, Kukuljević je nastojao stvoriti dojam da je hrvatska država ojačala baš u vrijeme Tomislava. Pokušao je odrediti njene granice, koristeći razne izvore — arapske, mletačke i druge, i razmaknuo ih je do Drave i Dunava, duboko u Bosnu, uključio i Zahumlje. Naravno, Tomislav je bio »kralj Hrvatske i Dalmacije«, što autor zaključuje iz dokumenata o splitskim saborima, a Hrvatska se prostirala i na cijelu oblast bivše bizantske Dalmacije. Za Kukuljevića je i Tomislavova izuzetna važnost na splitskim saborima neprijeporna. Smatra i da je prije splitskih sabora održan narodni sabor na kojem je Tomislav okrunjen za kralja. Po priči iz Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina, to je bio sabor na Duvanjskom polju, a okrunjeni kralj se zvao Budimir. Proglašenje Tomislava — Budimira povezuje se s bitkom i pobjedom protiv Bugara.

Kukuljević se neki puta nekritički i nedosljedno postavlja prema izvorima: dok vijest cara Konstantina — »Hrvati su gorama graničili s Turcima« (Turci su ovdje Mađari) — prihvaća kao vjerodostojnu, a onda te »gore« identificira kao Kalnik i Bilogoru, dotle odriče bilo kakvu vrijednost carevoj vijesti da se Hrvatska prostire samo do Cetine i svakovrsnim argumentima nastoji opovrći tu tvrdnju. Tako zaključuje da se zlatno doba hrvatske države završava Tomislavovom smrću. O njegovu nasljedniku Trpimiru II nema nikakvih podataka, a »za Trpimirova sina Miroslava poče opadati sile Hrvatske. Domaći razdori preoteše maha«.¹¹ Mišljenje da je Tomislavova vladavina bila »zlatno doba«, a da je prije i poslije njega bilo bezvlađe i opće tama, zajedno s ostalim već prezentiranim činjenicama, postalo je općeprihvaćeni historiografski stav. Takve je stavove upotrebljavala i hrvatska politika — što je bilo prijeko potrebno u okolnostima mađarskog pritiska.

Rački i Kukuljević su u svom istraživanju bili poticani iskrenom znanstvenom radoznalošću i nošeni rodoljubljem. Tadija Smičiklas¹² ponavlja i ponešto dopunjuje stavove prethodnika, a njegovo je protumađarstvo jasno izraženo: »Na vladanje hrvatsko sjede poslije godine 900. Tomislav, čavjek mlad i vitežki, strašan neprijateljem svojim i svoga naroda. Sjeo je na prijestolje naroda, koji se je u ovaj čas mogao raztepti, da ostanu od njega samo

¹⁰ I. Kukuljević Sakcinski, Tomislav, prvi kralj hrvatski, *Rad JAZU* 58, Zagreb 1879, 1—52.

¹¹ Isto, 52.

¹² T. Smičiklas, *Poviest hrvatska*, I, Zgb. 1882, 215—26.

razvaline, jedino tužna spomen, da je ovuda živio. Na svoje oči mogao je mladi vladalac vidjeti takovo razsulo srodnog plemena slavenskog na ravnicah Podunavlja, vidio je razsap najveće slavenske države iza velikog Svato-pluka od novog biesnog nekrštenog plemena mađarskog. Kršćanskoj Evropi bio je već samo kao san onaj spomen, kako su se nekada u Pannoniji pre-ganjali čopori s iztoka Europe, u pjesmah i pričah bajalo se i pripoviedalo o Hunnih i Avarih. A evo sada takova novoga biesnoga naroda — evo Mađara!«

Osim što su »biesni«, Mađari su i »nekršteni«! Ovako okarakteriziranim Mađarima trebalo je suprotstaviti jaku ličnost — Tomislava, koji je, po Smičiklasu, odbio Mađare 915. i 920. godine (ne navodi se otkuda su preuzete točne godine). Spominju se i krunidba na Duvanjskom polju, splitski sabori i druge, pretežno Kukuljevićeve teze. Na kraju, autor smatra da je Tomislav pobjedom nad Bugarima otjerao Simeona u grob. To bi se moglo zaključiti samo na temelju nekih bizantskih kronika, u kojima je pripovijedanje pri-lično smušeno, pa su ovakve nelogičnosti u tekstu moguće. Uglavnom, pouz-danost ovih kronika vrlo je dvojben, zato je suvremena bizantologija, npr. Ostrogorski,¹³ vrlo decidirana pri određivanju uzroka Simeonove smrti i

Rudolf Horvat je u zagrebačkoj »Prosvjeti«, popularnom časopisu jedno-stavno eksplicirao osnovne stavove Račkog i Kukuljevića.¹⁴ Prihvaća kao vje-rodostojnu i Tomislavovu krunidbu na Duvanjskom polju, a zaključuje reče-nicom: »Nemamo crkvene potvrde za to, ali možemo naslućivati (!), da je hrvatski narod svom slavnom kralju Tomislavu pridao naziv »svet« onako, kako su to činili i drugi narodi«. »Naslućivati« se može da je Tomislav pro-glašen svetim samo metodom analogije, koja je i inače vrlo nezahvalna, a u ovom slučaju i potpuno neprihvatljiva.

U razdoblju 1896—1926. identičan Horvatov tekst objavljen je u skoro desetak časopisa, listova ili kalendara, što predstavlja naj snažiji prodor tak-vih nazora o Tomislavu u široke narodne slojeve.¹⁵

Vjekoslav Klaić u svojoj »Povijesti Hrvata«¹⁶ nije zazirao ni od priča ni legendi, pa je tako, nakon što je ponovio već otprije poznate stavove o Tomislavu i njegovu dobu, detaljno opisao kako je, »po svoj prilici, bila pro-slavljena krunidba kralja Tomislava na Duvanjskom polju«.

Tako su više nego smjelu, nekritičku kombinaciju Kukuljevića o kru-nidbi na Duvanjskom polju usvojili, bez dublje analize njezine opravdanosti, i Smičiklas, Horvat, Klaić, zatim Dane Gruber.¹⁷ Tek je Ferdo Šišić u »Hrvat-skoj povijesti« 1906, a onda i 1916, u »Pregledu povijesti hrvatskog naroda«,¹⁸

¹³ G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Bgd 1959, 258. vojno-političke situacije u tom trenutku.

¹⁴ R. Horvat, *Kralj Tomislav i njegovo doba*, *Prosvjeta* (Zagreb), 4/1896, 23,729—733; 24, 756—764.

¹⁵ Isti, *Pučka prosvjeta*, 2/1908, 9, 132—134, (Kralj Tomislav); *Napredak* (ka-lendar), 6/1912, 53—56, (Kralj Tomislav); *Hrvatski list*, 6/1925, 195, 2—3, (Tomislav, prvi hrvatski kralj); *Mladohrvatski pokret*, I/1925, I, 2—3, (Prvi hrvatski kralj Tomislav); *Neven*, 37/1925, 34, 2—3 (Tomislav, prvi kralj hrvatski); *Slobodna štampa*, I/1925, 4, 3, (Kralj Tomislav); *Kalendar sv. Mihovila*, 1926, 56—58, (Hrvat-ski kralj Tomislav).

¹⁶ Vj. Klaić, *Povijest Hrvata*, I izd. Zgb 1899, II izd. Zgb 1975, knjiga I, 98—107.

¹⁷ D. Gruber, *Vjesnik hrv-slav-dalm. zemaljskog arhiva*, XI, 1909, 42—57.

¹⁸ N. dj., 49, 53.

te slijedeće godine u »Geschichte der Kroaten«¹⁹ odbacio teoriju o krunidbi kao nemoguću, ali nije Tomislavu odrekao kraljevsku titulu. Smatrao je da se Tomislav prvi od hrvatskih vladara oko 924. *prozvao kraljem* (dakle, morao je to učiniti prije papinog pisma), a onda mu je papa priznao naslov. Iako je Tomislav, po Šišićevu mišljenju, prvi hrvatski kralj, tek je Držislav prvi bio okrunjen.

Nove okolnosti u kojima se našao hrvatski narod nakon 1918. godine nagovještavale su i nove načine uporabe povijesnih činjenica i historijskih znanja o Tomislavu, a u cilju opravdavanja ili kritike suvremenih akcija i događaja.

Proslava »tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva« koja je, po računu historičara, padala u godinu 1925. bila je prigoda da se svi raznorodni interesi manifestiraju kroz priču o hrvatskom srednjem vijeku i veličanje Tomislava.

Međutim, još 1923. Vjekoslav Klaić je navijestio obilježavanje ovih jubileja prigodnim člankom — kratkim pregledom hrvatske povijesti kroz tisuću godina,²⁰ koja počinje Tomislavom, a završava sporazumom iz prosinca 1918. Njega će, naglašava Klaić, hrvatski narod teško ikad primiti u današnjem obliku, jer se dijametralno protivi temeljnoj ideji tisućgodšnjeg razvitka samosvojne hrvatske države. Time se Tomislav direktno povezuje sa suvremenom političkom situacijom.

Proslava se odvijala na dva nivoa: preko znanstvenih institucija, kroz obimniji rad historičara na problemima hrvatske ranosrednjovjekovne povijesti i na organizaciji priredbi za široke narodne mase, uz prigodne članke u javnim glasilima.

Objavljeno je i kapitalno djelo F. Šišića »Povijest Hrvata u doba narodnih vladara«. U »Zborniku kralja Tomislava«, specijalnom izdanju JAZU, kaže se da je »Akademija, i onda, kada to momentane vanjske prilike nisu same sobom donosile, istaknula veliku znatnost onog događaja, koji je pred tisuću godina hrvatsku državu kao priznatu samostalnu uveo u ravnopravno međunarodno kolo kršćanskog svijeta«. Tomislavovim zaslugama pridodaje se još jedna: međunarodno-pravni položaj Hrvatske, prema shvaćanju nepotpisanog autora Predgovora, bitno se mijenja. Međutim, uvođenje suvremenih pravnih kategorija u evropsku i balkansku realnost 10. stoljeća nosi sa sobom neslućene opasnosti pri donošenju zaključaka, koje se mogu izbjeći samo velikim oprezom i produbljenim poznavanjem cjelokupnog povijesnog tijeka.

U većem broju rasprava koje su tiskane u tom zborniku (rasprave Račkog i Kukuljevića tiskane su ponovo) ističe se rasprava Ljudmila Hauptmanna.²¹ Ona je vrlo vrijedan prilog poznavanju ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti, ali u pogledu Tomislava autor iznosi nekoliko dubioznih tvrdnji. Smatra da su Panonski Hrvati zatražili zaštitu Tomislavovu od Mađara, kako mu je bizantski car prepustio Dalmaciju, te kako se sam okrunio oko 924. godine, iako za ove zaključke izvori ne daju nijedan neposredni argument. Na kraju, Hauptmann je uklopio jačanje Hrvatske u kontekst međunarodne situacije: »provala Mađara u srednju Evropu učinila je za Hrvatsku Franke neštetnima, osiljenje Bugarske pod Simeonom dovede Bizant na rub pro-

¹⁹ N. dj., 190, 396.

²⁰ Vj. Klaić, Kroz tisuću godina, *Hrvat*, 5/1923; 1000, 2; 1002, 2; 1003, 2.

²¹ Lj. Hauptmann, Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije, ZKT, 165—187.

pasti. Time nestade pritiska obiju svjetskih sila i Hrvatska između jedne i druge klisne u vis (!)«. Premise iz kojih Hauptmann izvodi svoj zaključak, mogu biti osnova za donošenje suprotnog — što se u nedostatku većeg broja izvora ne mora smatrati nelogičnim i pogrešnim — umjesto dviju država koje već nekoliko desetljeća nisu jače mogle utjecati na zbivanja u i oko Hrvatske, dolaze nove i jake sile koje su za to sposobne. Takvim, promijenjenim kutom gledanja, Hauptmannov dokaz vrlo lako može postati protudokaz o nemogućnosti jačanja Hrvatske u Tomislavovo doba.

Dane Gruber razmatra²² više pitanja, te donosi zaključke koji ne predstavljaju neku novinu. Eventualnu novost čine interpretacija izvještaja nekih donjoitalskih kronika »Mihajlo, kralj Slavena, osvojio grad Sipont u julyju, na dan sv. Felicite, u ponedjeljak, indikcije XV«. Taj »slavenski kralj« je Mihajlo Višević, zahumski knez, i Gruber, nakon detaljnije analize, koja nema svoju osnovu u izvornom materijalu, pokušava dokazati Tomislavovo vrhovništvo nad Mihajlom i Zahumljem, pa mu to daje za pravo da zaključi kako su u južnoj Italiji ratovali de facto Hrvati — hrvatski kralj je priskočio u pomoć bizantskom caru Romanu Lakapenu, poslavši svoje brodovlje i čete u Apuliju pod vodstvom Mihajla Zahumskog, da odonud istisnu Arape. Tomislav, dakle, postaje branilac kršćanstva, ravnopravan partner u takvim naporima bizantskom caru. Ovi su zaključci vrlo daleko od smisla informacije u izvoru, gdje se samo kaže — »Mihajlo je osvojio Sipont«! Takve kombinacije na prvi pogled izgledaju uvjerljive, ali je dokazni postupak sumnjive vrijednosti — autor iznese neku pretpostavku, koja može, a ne mora biti točna, zatim iznese drugu pretpostavku, ali na temelju one prve, koju već proglašava utvrđenom činjenicom.

Intenzivnu znanstvenu djelatnost prati i vrlo snažna publicistička. Gotovo sav hrvatski tisak, od tjednika i dnevnika, pa do povremenih izdanja i kalendara obilježio je tisućugodišnjicu hrvatskog kraljevstva. Isto tako, u cijeloj Hrvatskoj, a u gradovima posebno, organiziraju se proslave. U Osijeku se slavilo 6. rujna, u Sarajevu 6—8. rujna, u Srijemskoj Mitrovici 11. listopada, zatim u Splitu i Zagrebu i drugdje. U programu sudjeluju kulturna društva, vjerske zajednice, sportski klubovi i mnogi drugi, te je saznanje o tome kako je Hrvatska prije 1000 godina postala kraljevina i kako njenu tadašnju snagu simbolizira kralj Tomislav prodrla do svih stanovnika Hrvatske i Hrvata u drugim jugoslavenskim zemljama.

Viktor Novak u svom govoru,²³ i neki drugi autori u svojim člancima vješto su iskorištavali određene podatke o doticajima Hrvata i Srba za Tomislavove vladavine, kada su se Srbi pod pritiskom Bugara sklanjali u Hrvatsku. Njima bi opravdavali dnevnu politiku, politiku ujedinjenja i prosinac 1918, iako ti događaji, uopće nemaju tako dalekosežno značenje kakvo bi im autori htjeli pripisati. Nazočnost zahumskog (to se lako može prevesti — srpskog) kneza Mihajla Viševića na splitskim saborima, tek je epizoda u hrvatsko-srpskim srednjovjekovnim odnosima, i u njihovim povijestima. »Ovo veliko delo Tomislavovo, bit će kasnije objašnjeno, da je bratski dao Srbima ruku pomoćnicu i zaštitio ih u vreme nevolje ima napunjati i danas ponosom i zahvalnošću Hrvate, jer to je veliko delo bilo zaceo utehom Grguru Nin-

²² D. Gruber, Iz vremena kralja Tomislava, ZKT, 318—341.

²³ Novak V., O tisućugodišnjici Hrvatskog kraljevstva, Jugoslavenska njiva, 9/1925, II/6, 169—176.

skom, tom slavnom prototipu bratstva i narodne borbe Hrvata i Jugoslavena protiv tuđinskih prezimanja na naša sveta narodna i ljudska prava!« Iz djelovanja Tomislava i biskupa Grgura izvode se konkretna prava i moralne obveze, oni su znakovi i simboli trenutnog i dugoročnog političkog djelovanja, pa povijest 10. stoljeća postaje argument za političku akciju.

»Tada se počinje stvarati i srpska i hrvatska istorija. I nije ni čudno, ni neshvatljivo, da je za ta dva, tako protivna i daleka smjera, trebalo prevaliti 11 stotina godina (očita greška — 10 stoljeća — I. G.) da se nađu i opet na svom iskonskom putu, da se započne opet južnoslovenskom fazom«.

Novakova »besjeda« tiskana je u više dnevnih listova i časopisa, i u Hrvatskoj i u Srbiji. Karakteristično je da u Hrvatskoj nosi naslov »O tisućgodišnjici Hrvatskog kraljevstva«, a u Srbiji »Kralj Tomislav i Grgur Ninski«, dakle, da srpski čitalac ne može u naslovu pročitati hrvatsko ime.²⁴

Frane Bulić je prigodom svečane proslave u Splitu odredio, na temelju nepostojećih izvora i nepoznatih kriterija,²⁵ da je zahumski knez (koji je nadjačao ostale srpske knezove) Mihajlo Višević vladao od Neretve do Bara, osim Dubrovnika. Jedini argument takvoj podjeli, jer se to iz izvora točnije ne može odrediti, jest suvremena nacionalna podjela, iz koje proizlazi da Mihajlo vlada nad teritorijima danas naseljenima pretežno srpskim stanovništvom, dok su zapadna Hercegovina i primorski pojas, naseljeni Hrvatima, ostali unutar granica Tomislavove države.

Bulić nastavlja: »Kraljevstvo Hrvata bilo je predteča kraljevstvu srpskom« (misli se na Samuilovo Carstvo »s glavnim uporištem na Raškoj visoravni i Vardaru«). Tomislavova država »prirodnom privlačivom snagom obuhvaćala je većinom i slovenačke krajeve (otkuda to?), da ih spasi južnom Slavenstvu i zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca«. Nimalo slučajno, posljednja sintagma bila je gotovo identična s nazivom države. »Hrvati i Srbi imali su iste časti, neka zato imaju u ovoj Državi ista prava i iste dužnosti« i zaključuje: »Život, zdravlje, čast i slava našem Kralju Aleksandru Prvom!«

U toku proslave većina je govornika i pisaca o Tomislavu i njegovu dobu koncentrirala svoje izlaganje na dokazivanje vječne hrvatsko-srpske sloge i njihovo zajedničko djelovanje. Ipak, s druge strane, Dr Petar Karlič smatrao je Tomislava²⁶ ujediniteljem Hrvata — u njegovoj su državi bile Posavska i Dalmatinska Hrvatska, Crvena Hrvatska, tema Dalmacija i banovina bosanska, pa »glomazno i teško prohodno gorje kao Kapela, Velebit, Dinara«. Duvanjsko je polje mjesto krunidbe, a Tomislav »ide u red najslavnijih vladara svog doba u svjetskoj historiji, jer je ne samo s mačem u ruci, pobijedio Mađare . . . nego ujedinio Hrvate«.

Stjepan Srkulj²⁷ je najvećom zaslugom Tomislavovom proglasio ujedinjenje panonskog nizozemlja i kraske zemlje, što je posljednji put u povijesti uspio još zapadnorimski car Julije Nepot. Protiv održanja takve države stoje politički i geografski razlozi, smatra Srkulj, ali je Tomislav sve to uspio pre-

²⁴ Isti, *Pobeda*, 5/1925, 60; *Politika*, 22/1925, 6242, I; (naslov: Kralj Tomislav i Grgur Ninski!) *Riječ*, 7/1925, 206, I; *Bratstvo*, 1926, XX, 17—30.

²⁵ F. Bulić, Tomislav i njegovo doba, *Hrvatska riječ*, I/1925, 18, 1—2; *Novo doba* (Split), 8/1925, 265, 3—4; *Jadranska straža* (almanah), 1926, 153—159.

²⁶ P. Karlič, Hrvatski kralj Tomislav i njegovo doba, *Vijenac*, 3/1925, V/8—9, 161—167.

²⁷ Stj. Srkulj, Ličnost kralja Tomislava i njegove zasluge, *Nastavni vjesnik*, 34/1925—26, 15—24.

vladati. Autor je modernizirao povijest 10. stoljeća i prikazao ju u kategorijama suvremenosti. »Podunavlje je bogata žitnica, koja mora sa svojim obilnim produktima na more...« — zato su Mađari htjeli na Jadran. 10. stoljeće je vrlo daleko od takve trgovine, i mađarska se pšenica uopće nije izvozila preko Jadrana. Mađarsko društvo bilo je potpuno nezrelo za takve poljoprivredne i trgovačke napore. »Ta trgovačko-gospodarska penetracija nije ni danas prestala... ako Mađarska danas nema snage, nije slab naš stari dušmanin — Italija...« i odmah je jasno kako i koliko je Tomislav prilagodljiv svakoj političkoj situaciji i cilju. U krajnjoj liniji, Tomislav postaje kohezioni faktor u Hrvata. On je, dakle, oteo Slavoniju mađarizaciji. »Neki će šaljivdžija reći kako sada ne bi bilo Nastavnog vjesnika i Društva nastavnika Hrvatske da nije bilo Tomislava. Ali, to je točno!« — zaključuje Srkulj ozbiljnim tonom.

Svi navedeni članci projicirali su idealnu ličnost Tomislava, što se manifestira i u članku Stanka Petrova.²⁸ »Tomislav nije samo ljubio svoju domovinu, nego je sa svim žarom svoje velike (!) duše ljubio i svoju katoličku vjeru. On je vidio da mladoj hrvatskoj državi nema trajne sreće (!), ako katolička vjera, vjera njezinih otaca, ne zavlada svim javnim i domaćim životom hrvatskog naroda, koji je onda vas vjerovao jednu vjeru, katoličku vjeru.«

Tomislav je bio »miroljubiv«, kaže nadalje Petrov, »milosrdan« (pomogao je Srbima u nevolji), »njegovao sinovsku ljubav, poštovanje i poslušnost prema glavi Isusove Crkve Sv. Ocu Papi« bila je očigledna. »I kad se radilo o crkvenim stvarima, puštao je Tomislav slobodne ruke biskupima i Papi znajući, da njihove odredbe neće nikada škoditi zdravim političkim prilikama njegove zemlje« — naglašava Petrov i otkriva svoje nazore o tome kakvi bi trebali biti odnosi suvremene crkve i države. »Poput Tomislava moramo i mi biti pravi rodoljub i pravi katolici. U poštenju, nesebičnosti i plemenitosti, ustrajni i složno sa svojom braćom (misli se sa Srbima i, eventualno, Slovincima) moramo raditi za dobro našeg roda i naše države.«

Osječki »Hrvatski list« posvetio je jedan svoj broj gotovo u potpunosti Tomislavovu jubileju (6. rujna 1925.), ispunio ga člancima o Tomislavu i njegovoj suvremenosti, a pisali su Vjekoslav Klaić, Rudolf Horvat, Kerubin Šegvić, Josip Bösendorfer, Josipa Glembay i drugi, a pjesme su tiskali, između ostalih, i Dragutin Domjanić i Vladimir Nazor. Nazorova pjesma »Tomislav. Prvi sukob« govori o borbi protiv Arpada — Mađara, a nastala je desetak godina prije. Njena struktura — nadiranje naizgled nezadrživog zla i karizmatična ličnost koja mu se uspješno suprotstavlja — umnogome podsjeća na »Titov Naprijed«, koji je napisan tridesetak godina kasnije.

Člankom se javio i F. Šišić,²⁹ koji je dosljedno tvrdio da se »Tomislav samo prozvao kraljem Hrvata«. Time je odrekao autentičnost, još jednom, izvještaju o krunidbi na Duvanjskom polju.

Govor Vjekoslava Klaića³⁰ prigodom posvete temeljnog kamena za spomenik kralju Tomislavu dobro karakterizira cjelokupni slavljenički napor društva: »Kroz tisuću godina nije nikada još hrvatska svijest bila tako živa i

²⁸ S. Petrov, Prvi hrvatski kralj Tomislav, uzor-katolik, *Gospa Sinjska*, 4/1925, 9, 172—4, 10, 196—198.

²⁹ F. Šišić, Kralj Tomislav. Prigodom hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva, *Glasnik podmlatka Crvenog krsta*, 5/1925—26, I, 13—14.

³⁰ Govor Vjekoslava Klaića, *Hrvat*, 8/1926, 1790, I.

budna, kao ove svete godine jubileja, kad je lik svetog kralja Tomislava neprestano lebdio pred nama, a svako se srce hrvatsko prometnulo u divan žrtvenik... neka vedri lik junačkog Tomislava vazda podsjeća naše potomke, koliko duguje sebi samom i majci Hrvatskoj. U dogledno će vrijeme resiti naš dični Zagreb...« Ako je Klaić naglasio »hrvatstvo« Tomislava, na samom spomeniku zapisano je da »je ujedinio sva plemena u jednoj državi te se godine 925. proglasio kraljem. Vladao je od Drave do Jadrana nad gradovima Splitom, Zadrom i Trogirom i nad otocima od Krka i Raba do Visa, Brača i Korčule. Pobjedonosno je ratovao na Balkanu, u Panoniji i u Apuliji...« Na kraju, naglašava se značaj Tomislava za suvremeni politički trenutak: »djelovao je u savezu sa Srbima simbolično naslućujući jedinstvo jugoslavenskih naroda«, čime je opet naglašeno Tomislavovo »jugoslavenstvo«.

Proslavu u Hrvatskoj zabilježio je tisak i u drugim krajevima zemlje. Tako je Silvo Kranjec smatrao da »Hrvati opravdano tolikim slavljem obilježavaju tisućljeće svog kraljevstva, jer su prvi među svim Slavenima imali svog domaćeg kralja«.³¹

Iako nije neposredno vezana uz ličnost Tomislava, svakako je za politiziranost cjelokupnog zbivanja i pisanja oko njegova imena vremena i imena karakteristična i diskusija o Grguru Ninskom. Naime, ovaj kompleks zbivanja nije tako jasno podložan crno-bijelom opisivanju ličnosti i događaja. Pogotovo je takva shematizacija otežana ako se ti događaji nastoje prilagoditi nekim interesima ili željama. Istraživači još i danas dvoje o tome da li se Grgur borio za latinski ili slavenski obred, ili mu je to bila samo nezaobilazna stepenica u borbi za prvenstvo nad ostalim dalmatinskim biskupima. Historičari su, uglavnom, smatrali da je Grgur bio borac za narodne obred, dok je suprotno stajalište iznio Miho Barada,³² pa N. Klaić. Postavlja se pitanje: ako su se Grgur, a onda, posredno, i njegov zaštitnik Tomislav borili za narodni obred, onda su se odricali katoličanstva i Zapada, bili nepokorni papi. Ako su, pak, zagovarali latinski obred, nisu li se pri tome suprotstavljali narodnim težnjama? Naposljetku, očigledno da ni Grgur ni Tomislav zapravo na splitskim saborima nisu dobili ono što su tražili, a Grgur je izgubio i ninsku biskupiju. Kako od njega i Tomislava ipak napraviti heroje? Bilo je izuzetno teško pomiriti sve te činjenice, jer je situacija oko splitskih sabora isuviše složena i difuzna da bi trpjela jednostavne podjele na dobre i zle, na braniocima interesa naroda i njihove protivnike.

Međutim, autori koji su pisali o Tomislavu i Grguru, o splitskim saborima, svoje su protivnike nastojali diskvalificirati, imputirajući im mišljenja da »je Tomislav bio izdajica roda svoga, da je za ljubav kraljevske krune prodao narodne svetinje«,³³ da je bio »odlučni protivnik zdravih narodnih težnji«,³⁴ da »nije bio narodni kralj, zato što nije zapriječio da se zabrani u crkvi uporaba slavenskog jezika«.³⁵ Naravno, oni takve stavove žele pobiti, dokazati da se Tomislavu »ne smije ništa predbacivati, a nekamoli da bi ga

³¹ Kranjec, S. Ob tisočletnici Hrvatskega kraljevstva. *Mladika*, 6/1925, 10, 387—8.

³² M. Barada, *Episcopus chroatensis, Croatia sacra I*, 1931, 161—215; N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zgb 1975, 293—304.

³³ M. Perojević, *Kralj Tomislav na Splitskom saboru*, *Obzor*, 76/1936, 35, 1—2.

³⁴ Lj. Karaman, *O politici hrvatskih kraljeva prema Hrvatskoj narodnoj crkvi*, *Hrvatsko kolo*, 12/1931, 3—29; *Novo doba* (Split), 12/1929, 238, 3—4.

³⁵ A. Belas, *Naši narodni velikani, Jadranski dnevnik*, 3/1936, 148, 9—10.

ko mogao radi toga renegatom nazvati«. ³⁶ »Kralj Tomislav se pokorio kao vjerni sin majke crkve. Hrvatski narod ostao je vjeran sin katoličke crkve, a ona je u svim vjekovima njegove historije igrala vidnu, golemu ulogu«, pisao je Belas smatrajući Tomislava uzor-katolikom. »Kralj Tomislav se ne može objediniti s nemara, jer nemamo nikakvih dokaza, da je on kod tih sabora bio, a još manje, da je naše glagolaše progonio. To su izmislili naši noviji historici, koji kadikad u izvorima mnogo više čitaju, nego što im oni mogu kazivati«. ³⁷

Karakteristično je da jedan od rijetkih članaka tridesetih godina o Tomislavu u srpskim novinama, opisuje njega i njegovo doba upravo onako kako je to bilo uobičajeno u hrvatskoj historiografiji, čak je u to uključena i krunidba na Duvanjskom polju. ³⁸ Neki elementi ipak govore o evidentnom autorovu naporu da hrvatsku i srpsku povijest 10. stoljeća što više približi jednu drugoj. Naime, Kostić u opis krunidbe umeće govor svećenika, koji se nigdje drugdje ne spominje, pa čak ni legendarni opis LJPD ne daje za to nikakve argumente: »Va višnjih Bogu i na zemlji mir na čelovjeh blagovolenije«. Otkuda je hrvatski svećenik 10. stoljeća mogao govoriti crkvenoslavenski? Nadalje, autor inzistira na tome »da je hrvatska crkva upotrebljavala slavensku službu... ona se očuvala, usprkos zabrani na splitskim saborima, u nekim mjestima u Primorju i do danas, a misao Hrvatske narodne crkve nije bila nikako ugušena« što predstavlja drugu krajnost potpunom odricanju bilo kakve važnosti glagoljici u hrvatskoj povijesti. Isto tako, iz identifikacije »slavenske službe« sa »narodnim težnjama« i »narodnom crkvom« proizlazi da su tokom hrvatske povijesti latinski obred i katolička crkva uvijek bili suprotstavljeni »zdravim narodnim težnjama«. Kao generalizacija, to je netočno, ali kao teza u političkim akcijama vrlo probitačno.

Proglašenjem NDH povijesni sadržaji dobivaju izuzetan značaj, jer imaju posebnu važnost u formulaciji i konkretnoj realizaciji ustaške ideologije. Hrvatska historiografija i njeni pregaoci bili su daleko do takvih poslova i oni su isključivo bili prepušteni »ideolozima« koji sa znanošću nisu imali veze. Svaka kritička analiza izvora ili objektivno sagledavanje problema bilo im je potpuno strano.

Tako Ivo Guberina, ³⁹ s mnogo malicioznosti prema dotadašnjim naporima historičara, piše da »državnu politiku našeg prvog kralja ne smijemo ocjenjivati onako, kako se uobičajilo u našoj službenoj povijesnoj nauci, a koje je mišljenje prihvatila hrvatska inteligencija...« te nakon iscrpne analize, zaključuje: »Problem glagoljice u našoj narodnoj državi, a posebno za vladavine Tomislava nije bio nikakav narodni problem. To je bila privremena infiltracija bizantske kulture u naš narodni organizam... koji je dobro bio izgrađen na zapadnoj kulturnoj orijentaciji. Kralj Tomislav je sve to brzo uvidio i svoj državni brod odveo onamo, gdje mu je bilo i mjesto: na Zapad«.

Time se javnosti nameću nakaradni stavovi o tome kako je glagoljica samo slučajni import s Istoka, u uskoj svezi sa Srbima, koji u hrvatskom narodu nikada nije mogao niti je uhvatio trajnijeg i dubljeg korijena.

³⁶ Isto, 10.

³⁷ V. Klaić, Dva slovenska učenjaka..., n. dj., 198—9.

³⁸ Milan A. Kostić, Kralj Tomislav, *Pravda*, 30/1934, 10.488, 7.

³⁹ I. Guberina, Državna politika kralja Tomislava, *Hrvatska revija*, 13/1940, 10, 505—518; 11, 596—605.

Guberina i drugi prilično su razvili ovakvu »znanstvenu« djelatnost.⁴⁰ U tom su poslu Tomislav i njegovo doba imali ključnu ulogu, jer je on bio simbol »hrvatske države« i dokaz »državotvornosti«.

Do oslobođenja zemlje mnogi su sve činjenice o našoj prošlosti primali vrlo osobno. Ništa, baš ništa nije se smjelo reći ili napisati o nekom od hrvatskih velikana i junaka što bi mu moglo skinuti aureolu koju mu je stavila hrvatska historiografija druge polovine 19. stoljeća. U tom svjetlu treba promatrati i napise o Tomislavu i njegovoj vladavini. Tako je, na primjer, Perojević⁴¹ smatrao da se na Petra Krešimira »baca ljaga«, ako se tvrdi da je njegova majka »latinskog podrijetla«!

Rezultate historiografije upotrebljavali su pojedinci i grupe šireći, iz raznovrsnih pobuda, takva znanja u narodu. Samom prezentacijom povijesnih znanja nestručnjacima nužno dolazi do njihove simplifikacije. Stvaraju se, na temelju poznavanja nekoliko činjenica, crno-bijeli dojmovi o razdobljima, pojedinim likovima i događajima. Zato je prirodno da se u konkretnim okolnostima stvorio izuzetno afirmativan sud o Tomislavu. Javno mnijenje je isto tako vršilo povratan utjecaj na historičare, stvaralo određeni pritisak. Tako je historiografija morala »ispuniti očekivanja« i producirati stalno nove »dokaze« i »zaključke« o povijesnoj veličini kralja Tomislava.

Nakon 1945. uglavnom se više nisu nadograđivala ovakva specifična znanja iz srednjovjekovne povijesti, ali su zato preuzeta stara, i rijetko su kritički preispitivana. Tomislav više ni ne služi interesima službene politike, jer se ni na koji način nije moglo dokazati da je bio »borac za socijalistički preobražaj društva« ili revolucionar bilo koje vrste. Ipak, 1947. postavljen je na Tomislavovu trgu u Zagrebu kip »kralja Tomislava«, a ispod njega uklesan već citirani tekst.

U udžbenicima za srednje škole općenito su preuzete teze starije historiografije — »Tomislav je pošao s jakom vojskom (otkuda se zna da je bila *jaka?*) protiv Mađara, porazio ih i protjerao preko Drave, a zatim je pripojio Panonsku Hrvatsku Dalmatinskoj... knez Tomislav, koji je dotadašnjim uspjesima veoma ojačao, proglasio se 925. godine kraljem.«⁴² Ne inzistira se na krunidbi, ali se upotrebljavaju i historiografski termini »Panonska« i »Dalmatinska« Hrvatska, koje treba odbaciti, jer se u suvremenim izvorima govori o Panoniji ili Slavoniji, Dalmaciji te Hrvatskoj.

U novom udžbeniku povijesti »za usmjereno obrazovanje«, bez obzira na bitno sužen odjeljak o povijesti starijih razdoblja, posebice starog i srednjeg vijeka, ostalo je dovoljno prostora za prezentaciju podataka o Tomislavu. Nakon naslova »Tomislav sjedinjuje Dalmatinsku i Panonsku Hrvatsku«, izloženi su podaci o snaženju hrvatske države, Tomislavovu proglašenju kraljem, pripajanju dalmatinskih gradova i otoka.«⁴³

Kada spominju Tomislava, autori kao da se nađu pred nekim nedodirljivim, sakrosanktnim subjektom koji je lišen potrebe za bilo kakvom znanstveno-kritičkom verifikacijom. U velikom broju napisala, sve se unaprijed zna.

⁴⁰ Vidi, npr. I. Guberina, Borba hrvatskih kraljeva u X vijeku za Dalmaciju, *Hrvatska revija*, 14/1941, 10, 509—525; E. Sladović, Ustavni temelji hrvatske države, *Spremnost*, 26. VI 1942. i drugi.

⁴¹ Perojević, n. dj. 2.

⁴² M. Vrbečić, *Historija za 1. razred gimnazije*, Zagreb, I. izdanje 1961, 328.

⁴³ H. Matković, *Povijest 1*, Zagreb, I izdanje 1975, 42.

U svemu tome, u stvaranju izuzetno afirmativnog suda o Tomislavu u historiografiji i, kasnije, u narodu, jedan je podatak bio presudan. To je »rex« iz papina pisma. Na sve ostalo što se zbivalo za vrijeme njegove vladavine gledano je u specifičnom svjetlu, baš zbog svjesnog ili nesvjesnog utjecaja koji je taj »rex« imao na autore. Ili je trebalo posredno dokazati da je Tomislav postao kralj time što je imao velikih uspjeha, ili je morao imati velikih uspjeha zato što je bio kralj.

Josip Horvat je u svojim memoarima, koje piše nakon II svjetskog rata, ustvrdio da »historijsko djelo ima vrijednost kao zrcalo pogleda, shvaćanja i težnja njegovog pisca i njegovog vremena. Utoliko je jedan historijski spis historijski dokument. Pogotovo to vrijedi za male narode zona primitivne kulture. Kroz čitavo 19. stoljeće Hrvati grade svoju državnu ideju na »sjaju« krune Tomislava, o kojemu postoji tek nekoliko dubioznih podataka, a srpska zavjetna misao pršti osvetničkom mržnjom primajući hranu od kosovskog poraza, produkta političke i vojne nesposobnosti...«⁴⁴

Tako su Rački i njegova rasprava »Kada i kako...«, te Kukuljević i njegov »Tomislav, prvi kralj hrvatski«, a zatim i drugi, mnogobrojni autori koji su proširivali i produbljivali ta znanja, i putem publicističkih prikaza širili ih u narodu, umnogome pridonijeli formiranju ovakvog mišljenja o Tomislavu. Današnji »kralj Tomislav«, kako je konstruiran u svijesti hrvatskog naroda, plod je spleta političko-historiografskih okolnosti i zbivanja u posljednjih stotinjak godina, od Račkoga do suvremenosti.

II

Dakle, što se u vrijeme današnje, »sine ira et studio«, a na temelju izvornog materijala, može reći o hrvatskom vladaru Tomislavu?

Osim izvještaja sa spiltskih sabora — »consulatu peragente in provincia Chroatorum et in finibus Dalmatiarum Tamislao rege«, nema ni u jednom drugom suvremenom ili kasnijem izvoru bilo kakve naznake da bi Tomislav vladao nad dalmatinskim gradovima i otocima, a iz sadržaja same rečenice mogu se izvući različiti zaključci. Iz nje ne proizlazi da su hrvatskom vladaru bizantski carevi dali naslov konzula, odnosno, prokonzula — upravnika njihovog teritorija. Naime, »consulatu« u ondašnjoj terminologiji može značiti i posjedovanje vlasti na nekom teritoriju, bez obzira na naslov koji je dotični vladar imao.⁴⁵ Nema potrebe ni za kakvim domišljanjem ili konstrukcijama⁴⁶ — potrebno je doslovce prevesti — »vladao je u pokrajini Hrvata i granicama Dalmacija«. Ovo »Dalmacija« ne odnosi se, čini mi se, na bizantsku temu, već je, smatram, refleks stanja iz kasnorimskih vremena, kada je provincija Dalmacija, Dioklecijanovim reformama podijeljena na dva dijela, pa se ime Dalmacije proteglo duboko u Bosnu, dio zapadne Srbije i Crne Gore. Papi i njegovoj kancelariji bila je svakako bliža tradicionalna rimska nego suvremena bizantska teritorijalna podjela i terminologija, a sintagmom »in finibus Dalmatiarum« željelo se pokazati kako Tomislav vlada

⁴⁴ J. Horvat, Živjeti u Hrvatskoj, Zapisi iz nepovrata, 1900—41, Zagreb, 1984, 15.

⁴⁵ Prema Kukuljević, n. dj., 50—52.

⁴⁶ Prema J. Ferluga, Vizantijska uprava u Dalmaciji, Bgd 1959, 80—82.

nad dijelovima bivših rimskih provincija Dalmacija. Uostalom, u prilog ovoj tezi govore i drugi argumenti: u bizantskim izvorima hrvatski se vladari spominju isključivo kao arhonti, oni su neka vrsta carevih vazala, kojima se car obraća sa »keleusis«. ⁴⁷ Međutim, oblast nad kojom oni imaju vlast ne nalazi se unutar Carstva, nije tema ili neka druga administrativno-teritorijalna jedinica.

U postojećim bizantskim izvorima nema cezure što se tiče Dalmacije u Tomislavovo doba, ni najmanje naznake da bi ona mogla biti prepuštena nekom drugom. Tomislav, prema danas raspoloživom materijalu, nije dobio nikakvu titulu ili funkciju na temelju koje bi mu bila prepuštena uprava nad bizantskom temom Dalmacijom. ⁴⁸ Uostalom, takav potez Bizanta protivio bi se njegovoj tisućugodišnjoj političkoj tradiciji da bogato obdaruje počasnim naslovima i formalnim častima strane vladare, ali da nikada, ni u kojem slučaju im ne prepušta dijelove svog teritorija. ⁴⁹ Mihađlo Višević odlikovan je titulom »antipata i patricija«, ali nije preuzeo upravu ni na jednom pedlju bizantske Dalmacije. ⁵⁰

Napokon, sve što se događalo na splitskim saborima uvjerava nas da Tomislav nije imao vlast nad tim gradovima, jer je stav biskupa tih gradova prema njemu i hrvatskom biskupu Grguru izuzetno neprijateljski. Na saborima su se rješavala sva pitanja: pitanja crkvene jurisdikcije, odnosno, tko će od biskupa dobiti metropolitsku čast, te iskorjenjivanje »Metodove nauke« — slavenskog jezika u liturgiji. ⁵¹ Iako su se za dobitak metropolije — nadbiskupije natjecali i na nju pretendirali svi biskupi, uključujući i Grgura, odlučeno je da »ona crkva i grad, gdje počivaju svete kosti blaženog Dujma, ima prvenstvo nad svim crkvama ove pokrajine i da zakonito dobije metro-

⁴⁷ Isto, 81.

⁴⁸ S. Antoljak (Zadar za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 14—15, Zadar 1976, 23—24) je pokušao riješiti ove probleme: »Tomislavu je bizantski car dao kodikil ili povelju o konzulatu i od onog časa se u tom svojstvu »consul«-a stao nazivati ili smatrati »augustom«, tj. pravim vladarom. Možda se je tada Tomislav i okrunio za kralja. Drugim riječima, on je i kao kralj i konzul vladao Hrvatskom i Dalmacijama. Ovo je dobio od Bizanta...« Nije uopće jasno otkuda podatak da je bizantski car dao »kodikil ili povelju«, pa zatim, otkuda se najedanput pojavljuje naslov »august«. »August« nema nikakve veze sa titulom »rex«, te u latinskoj i grčkoj terminologiji ima vrlo jasno, nedvosmisleno značenje: svakako ne može značiti »pravi vladar«. Nadalje, što bi to značilo »pravi vladar«, a što, na primjer, »nepravi« za razliku od »pravog«? I nakon svih ovih kombinacija, Antoljak zaključuje kako je Tomislav dobio obalni teritorij od Bizanta.

⁴⁹ L. Margetić, *Marginalije uz rad V. Koščaka »Pripadnost istočne obale...«*, HZ, XXXVI, 1983, 275—281, raščlanjuje vijesti o pripadnosti naše obale u doba Tomislava. Nakon analize koja ističe autorovu erudiciju i sistematičnost, zaključak je da Tomislav nije preuzeo vlast na obalnom području. Iako se ne bih mogao složiti sa svim detaljima u dokaznom postupku i nekim uopćavanjima, u cjelini su krajnji zaključak i sve što iz njega proizlazi, apsolutno prihvatljivi. Pri tome je Margetić upotrijebio i akte splitskih sabora i pojedine bizantske izvore, te drugi komparativni materijal. Zato mislim da nakon radova J. Ferluže, N. Klaić te L. Margetića pitanje pripadnosti istočnojadranske obale u doba Tomislava treba smatrati riješenim. Uistinu, inzistirati na vjerodostojnosti i presudnoj snazi nekog, na razne načine prevodivog i tumačivog ablativa apsolutnog i konfrontirati ga s nizom drugih dokumenata i bjelodanih činjenica, koje govore suprotno, mislim da je od početka promašen posao.

⁵⁰ Viz. izvori, II, 60.

⁵¹ Prema N. Klaić, n. dj. 293—304.

politski naslov... neka biskup Hrvata zna da je, kao i svi mi, podložan našoj metropolitskoj crkvi«. ⁵² Tako je hrvatski biskup, iako je stolovao na puno većem području, ostao bez metropolije, jer se Split mogao pohvaliti tradicijom i čuvanjem tobožnjih kostiju sv. Dujma. Tomislav je morao braniti vlastitog biskupa, jer mu ni u kojem slučaju nije odgovaralo da metropolitom postane biskup sa susjednog bizantskog teritorija. Međutim, ni to nije mnogo pomoglo. Grgur se naknadno žalio Rimu, pa je tada odlučeno da ninski biskup mora otići — jer »ninska crkva nije od starine imala biskupa nego arhiprezbitera pod jurisdikcijom biskupa« — i to u bilo koju od nekadašnjih biskupija: skradinsku, sisačku i omišku, koje su sada vakantne. »A ako ga veseli golemi teret triju biskupija i nije zadovoljan samo s jednom, neka uzme sve tri...« ⁵³ Ironični zaključci splitskih sabora nisu bili i kraj nevolja za Grgura. On je, po naknadnoj odluci pape, dobio samo skradinsku biskupiju, jer je u njoj najmanje smetao nastojanjima splitskog metropolite da proširi svoje crkveno područje.

U kontekstu borbe oko metropolitke stolice pitanje jezika u liturgiji za sudionike sabora pojavljuje se kao efemeran problem, kojeg, po mogućnosti, treba zaobići. Naime, na području koje je dugo vremena bilo pod crkvenom jurisdikcijom Bizanta i pod snažnim bizantskim utjecajem uveden je, u skladu s »Metodovom naukom«, slavenski — narodni jezik u liturgiju. Papa to predbacuje biskupima na saboru u trenutku kada još pitanje metropolije i hrvatskog biskupa nije ni spomenuo. Biskupi, međutim, vrlo vješto izbjegavaju zabraniti slavenski jezik i bogoslužje, kada su se, nevoljko, uopće i prihvatili rješavanja tog problema. Dopuštaju da glagoljaši budu klerici i redovnici, a u slučaju da ne budu imali dovoljno svećenika vičnih latinskom jeziku, tražit će papu da i glagoljašima odobri službu božju.

U raspravama oko toga tko je na splitskim saborima propagirao glagoljicu i slavenski obred, a tko latinicu i latinski jezik, iskristalizirala su se u hrvatskoj historiografiji dva oprečna mišljenja: većina je historičara smatrala da se Grgur borio za glagoljicu, a da su mu se suprotstavili biskupi dalmatinskih gradova boreći se za latinski obred. M. Barada i zatim N. Klaić ⁵⁴ tvrdili su obrnuto: smatrali su da je Grgur »postao vođa i junak u borbi za glagoljicu jedino preko neispravne kombinacije Farlatija«, ⁵⁵ te da je Grgur bio borac za latinštinu, a drugi su biskupi bili glagoljaši.

Međutim, osnovna manjkavost obje teorije (iako svakoj u prilog idu neki argumenti) jest u tome što akti splitskih sabora ni implicitno ne određuju pozicije u ovom sporu. Historičari su jednostavno prenijeli relacije iz borbe za metropoliju u borbu oko crkvenog jezika, iako iz izvornog materijala ne proizlazi da je na saborima uopće bilo neke borbe oko toga. Naime, papa Ivan kori sve svećenike, uključujući i Grgura, da se po njihovim biskupijama širi glagoljica »vobis tacentibus et consentientibus«. Dakle, ne samo da svi biskupi šute, nego se i slažu s principima »Metodove nauke«.

Zato je mnogo vjerojatnije da su se sudionici splitskih sabora posvađali samo oko toga tko će biti nadbiskup, ali su oko pitanja glagoljice bili više-manje jedinstveni. Ili, ako čak po tom pitanju i nisu bili jedinstveni

⁵² Prema Rački, Documenta, 190.

⁵³ Isto, 195.

⁵⁴ M. Barada, n. dj., 215—5; N. Klaić, n. dj., 300.

⁵⁵ M. Barada, n. dj., 214.

(što se iz izvora ne da zaključiti), ni po čemu se ne može tvrditi da su protivne strane bile baš Grgur s jedne, a ostali biskupi s druge strane.

Ni povijest književnosti ne raspolaze bitno novim podacima koji bi pomogli historičarima da se približe rješenju ovog problema. Naprotiv, informacije o širenju glagoljice u našim zemljama do splitskih sabora toliko su oskudne da književni historičari gotovo u potpunosti moraju preuzimati rezultate historiografije. Tako J. Hamm⁵⁶ smatra da je do širenja glagoljice i s njom slavenskog bogoslužja došlo prvo na hrvatskom teritoriju, pretpostavlja »već za vladanja kneza Domagoja, jamačno još god. 867«. Sukladno tome, Grgur je »bio glavni zaštitnik, zagovornik i predstavnik« slavenskog bogoslužja i glagoljice. V. Štefanić⁵⁷ prihvaća ideju Barade i tvrdi da »se na širokom teritoriju ninske biskupije upotrebljavalo latinsko bogoslužje«. Međutim, teško se složiti sa stavom »da se na nj(tj. na teritorij ninske biskupije) ne odnosi papin prijekor«. Tako su »Metodijevi učenici našli utočište u bizantskoj Dalmaciji«, a Grgur se protiv njih borio propagiranjem latinskog bogoslužja.

Kako je, čini mi se, jasno da na splitskim saborima nekih borbi oko pitanja glagoljice i slavenskog bogoslužja nije bilo, tako je prirodno da politička granica između bizantske teme Dalmacije i hrvatskog teritorija nije nikada zaustavljala ili čak onemogućavala mnogobrojne i raznovrsne kontakte. Stanovništvo se ni etnički⁵⁸ nije razlikovalo, a ekonomski i kulturni odnosi odvijali su se nesmetano. Teško je vjerovati da bi samo državna granica (onakva kakva je bila u 9—10. stoljeću) zaustavljala širenje glagoljice i slavenskog bogoslužja s koje god strane granice to učenje dolazilo. Već su pobornici obje teorije naveli prilično mnogo argumenata kojima su dokazivali da se glagoljica prvenstveno morala širiti bilo na hrvatskom, bilo na bizantskom teritoriju. Teško je pobijati bilo jednu, bilo drugu teoriju i, zapravo, objema treba dati za pravo. Glagoljaštvo se i prije splitskih sabora širilo i u Dalmaciji, i u Hrvatskoj, i svi su sudionici splitskih sabora bili, baš kao što kaže i papa, barem simpatizeri, ako ne i pristalice slavenskog bogoslužja i glagoljice. Papa je svoja pisma naslovio na hrvatskog i zahumskog vladara i na splitskog biskupa, upozoravajući na opasnosti zbog širenja glagoljaštva na njihovim područjima.⁵⁹ Prema tome, glagoljica i slavensko bogoslužje širili su se i prije splitskih sabora i na hrvatskom i na bizantskom teritoriju. Nemoguće je utvrditi gdje se glagoljaštvo počelo prije širiti, a gdje je uzelo više maha. Možda na bizantskom teritoriju, podložnijem utjecajima zbog otvorenih pomorskih komunikacija, možda na hrvatskom, na koji su Metodovi učenici mogli stići nakon izгона iz Moravske.

Naposljetku, ako se dosljedno zastupa bilo koja od dvije verzije sukoba oko glagoljaštva na splitskim saborima, njihov se pobornik suočava s teško objašnjivim nelogičnostima: ako je Grgur bio latinaš, kako se moglo dogoditi

⁵⁶J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zgb 1958, 47—49.

⁵⁷V. Štefanić, *Determinante hrvatskog glagolizma*, *Slovo* 21, Zgb 1971, 16—18.

⁵⁸Vidi: J. Jakić-Cestarić, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru*, *Radovi JAZU u Zadru*, 19, 1972, 99—167; Eadem, *Ženska osobna imena i hrvatski udio u etnosimbiotskim procesima u Zadru do kraja 12. stoljeća*, *Radovi JAZU u Zadru*, 21, Zadar 1974.

⁵⁹J. Lučić, *Quelques traits caractéristiques dans les rapports entre l'église et l'état dans la Croatie au Xème siècle*, separat iz: *Vita religiosa morale e sociale ed i concili di Split dei secc. X—XI*, Padova 1982.

da papa smjenjuje i degradira svog čovjeka, a radi direktno u korist onih koji su mu nepokorni? Ako su, pak, dalmatinski biskupi bili latinaši i tako se gorljivo borili protiv Grgura i glagoljaša, kako su mogli u zaključcima sabora biti pomirljivi prema glagoljašima? Odgovori na ova pitanja zahtijevaju vrlo mnogo domišljanja i mislim da je mnogo vjerojatnije da borbe oko glagolijce i liturgijskog jezika na splitskim saborima nije ni bilo, da je ona bila rasprostranjena i u Hrvatskoj i u Dalmaciji i prije splitskih sabora. Prema tome, u ovom procesu splitski sabori nisu odigrali nikakvu važnu ulogu, već su samo potvrda da se »Metodova nauka« u doba njihova održavanja među Hrvatima sve više širila

O pripadnosti Slavonije Tomislavovoj Hrvatskoj teško je raspravljati, prvenstveno zbog toga što nedostaje izvorni materijal. Ipak, mislim da u svakoj analizi treba krenuti od činjenice da nijedan izvor ne kazuje eksplicitno da je Tomislav »osvojio« ili »pripojio« »Panonsku Hrvatsku«. Štoviše, ni u jednom se izvoru ne manifestira neki lom koji bi karakterizirao Tomislavovo doba, pa time posredno potvrdio zaposjedanje Slavonije. Na splitskim saborima, doduše, Grguru je ponuđena i sisačka biskupija, jer u njoj nije stolovao nitko. Stoga je dopušteno pretpostaviti da prave vlasti splitske metropolije nije u Sisku ni bilo, pa da nije bilo ni neposrednih političkih veza između Splita i Siska. Ironiziranje odluka kojima se ninskom biskupu daje mogućnost da ode u Sisak, može pretpostaviti i činjenicu da mu se nudi nešto što praktički i ne postoji, odnosno, što se ni ne može dobiti.

Postoji i vijest anonimnog notara kralja Bele⁶⁰ koji priča kako su ugarski vojskovođe u 10. stoljeću zauzeli »castrum Zabrag« — Zagreb, te Požegu i vukovsku utvrdu. Iako je kronika prilično nepouzdana, pa većinu podataka odbacuje i mađarska historiografija, ipak se može vjerovati činjenici da su Mađari osvojili neka mjesta u Slavoniji.⁶¹ Ma kako dugo trajala, mađarska je vlast bila, smatram, ograničena na držanje tih mjesta. U ravničarskim, panonskim krajevima posjedovanje nekog teritorija nema velikog značaja — oni su prohodni za svaku konjicu i lako osvojivi. Važno je zauzeti naseljena mjesta, odnosno, utvrde.⁶² Za ostali teritorij, kao i za druge utvrde, može se

⁶⁰ N. Klaić, Zagreb u srednjem vijeku, Zagreb, 1982, 31.

⁶¹ Budući da je to prvi puta kako se spominje ime Zagreba u povijesti, mislim da se može i gradnja zagrebačkog castruma staviti u povijesni kontekst. Doseoba Mađara u panonsku nizinu krajem 9. stoljeća i njihovi pohodi na okolne zemlje potakli su u njima proces utvrđivanja. Srednja Evropa se, nakon otprilike 300 godina relativnog mira, opet našla ugrožena. Počinju se graditi utvrde na uzvišenim mjestima, u tim stoljećima u vrlo skromnim veličinama. Mislim da se što je to već ustanovljeno u literaturi — N. Klaić, Zagreb . . .), pa onda i rađanje Zagreba može staviti upravo u ovo vrijeme, oko 900. godine ili nešto kasnije. nastanak zagrebačke utvrde, na jednom manjem dijelu zagrebačkog Gradeca (kao Zagrebačka bi utvrda bila jedna u nizu utvrda koje je slavensko-hrvatsko stanovništvo Slavonije dizalo u cilju obrane od Mađara. Zbog strateške važnosti, bio je i jedan od važnijih ciljeva mađarskih pljačkaša i zbog toga je i bio osvojen.

Međutim, možda bi se nastanak zagrebačke utvrde na Gradecu mogao vezivati i uz druga zbivanja i pomaknuti još više u prošlost. Intenzivnije događanje na panonskom prostoru počinje oko 800. godine padom avarske države, uspostavljanjem franačke vlasti, ustankom Ljudevita Posavskog. Moguće je pretpostaviti da su Franci podigli utvrdu na brdu Gradec kako bi kontrolirali okolni teritorij. Ipak, sve ovo smatram samo nagađanjem i treba ostati pri već utvrđenoj činjenici da Zagreb funkcionira u 10. stoljeću kao protumađarska utvrda.

⁶² O tome detaljnije: I. Goldstein, Grad Norik kor Prokopija, *Istorijski glasnik*, 1—2, Beograd 1982, 33—4.

pretpostaviti da je bio neovisan o Mađarima. Da su zauzeli još nešto, anonimni bi notar to sigurno zabilježio. Uostalom, vlast Mađara u prvoj polovici 10. stoljeća ni u samoj Mađarskoj nije bila čvrsta, a proces pretvaranja Mađara u stabilni sesilni element, koji nije više tako podložan lutanjima i pljački počinje ubrzanije teći tek nakon bitke kod Lechfelda (Leško polje) 955. godine.

Da li je Slavonija bila hrvatska pokrajina? Sigurno nije bila mađarska, ali da su je nastavali isključivo Hrvati-Slaveni ne može se decidirano tvrditi. Te su utvrde Mađari morali od nekoga osvojiti i preuzeti, a to su svakako bili Slaveni-Hrvati. »Od Hrvata koji su došli u Dalmaciju, odvoji se jedan dio i zavlada Ilirikom i Panonijom«. ⁶³ Dubiozno je, kojem vremenu treba pripisati ovu vijest Konstantina Porfirogeneta, ali je očigledno u Slavoniji, uz slavenski živalj, bilo i Hrvata, a oni su vjerojatno održavali neke kontakte s Hrvatima u Dalmaciji. ⁶⁴ Takvu pretpostavku potvrđuje daljnje carevo izlaganje: »Imali su nezavisnog arhonta, koji je na razne strane slao poslanstva, a prijateljska samo arhontu Hrvatske«. ⁶⁵ Karakteristično je da je upotrijebljen imperfekt (eihon arhonta auteksusion) da bi se naglasilo kako je vladavina nezavisnog arhonta potrajala. Car u drugom dijelu rečenice jasno razlikuje panonskog arhonta od hrvatskog, a u daljem tekstu ničim ne demantira postojanje i u suvremenosti tog panonskog arhonta. Nigdje ne kaže da su panonski i hrvatski arhont postali jedna osoba — da su se Panonija i Hrvatska (Dalmacija) ujedinile.

Slavonija je bila teritorij na kojem je postojala nezavisna hrvatsko-slavenska arhontija u vrijeme Tomislava. Centralna vlast panonskog arhonta bila je vrlo slaba, što je i prirodno. Panonski se teritorij nije ni mogao podvrgnuti nekoj čvršćoj vlasti, jer su komunikacije bile isuviše slabe, a instrumenti državne sile u takvim okolnostima nedostatni. Budući da je Slavonija na periferiji i mađarske i hrvatske arhontije u Dalmaciji, ni one nisu imale snage podvlastiti ovo područje. Mađari su to pokušali u 10. stoljeću, pa opet krajem 11, kada im i uspijeva, a Hrvati iz Dalmacije povezivanje sa stanovništvom u Slavoniji nisu ni izveli prvenstveno snažnim političkim sjedinjavanjem, već ekonomskom, etničkom i civilizacijskom bliskošću koja se jasno manifestira kroz slijedeća stoljeća.

Zbog svega ovdje navedenog smatram da u Tomislavovo vrijeme nije došlo ni do kakvog revolucionarnog prevrata koji bi Slavoniju definitivno pripojio Hrvatskoj.

Identifikacija »graničnih gora«, iz već navedenog izvještaja cara Konstantina, s Kalnikom i Bilogorom, razvodnim gorjem u savsko-dravskom međurječju, čini mi se neuvjerljiva. Jedino izrazito gorje između Jadrana i centralnih dijelova Panonske nizine (koje nastavaju Mađari) su Dinaridi. Kalnik i Bilogora jedva dosežu visinu od 600 metara, a kroz njih prolaze, relativno lako i mnoge komunikacije. S druge strane Dinaridi su viši, a i mnogo širi. Prijevoji skoro dostižu visinu najviših vrhova Kalnika i Bilogore. Za promatrača izvana, koji informacije prima najvjerojatnije iz jadranske perspektive, ako uopće zna za postojanje Kalnika i Bilogore, sve ove relacije još više idu u prilog Dinarida.

⁶³ Viz. izvori, II, 31.

⁶⁴ Vidi: na i mj. i tamo citiranu literaturu.

⁶⁵ Viz. izvori, II, 31—2.

Međutim, ako su »granične gore« u cara Konstantina Dinaridi, to ne mora značiti da je na njemu hrvatsko-mađarska granica. Mislim da je realna ova pretpostavka: kako promatrač s Jadrana nije znao za Kalnik i Bilogoru, tako mu nisu bile poznate ni druge pojedinosti iz zemljopisa Panonije. Po njemu, preko Dinarida prostirala se ravnica kojom su vladali pretežno Mađari. Područja pod vlašću nekog hrvatskog — panonskog arhonta, kojeg i sam spominje, bila su ipak zanemariva, smještena na rubu nizine. Zato je i carev izvještač mogao staviti mađarsko-hrvatsku (ali to se odnosi na granicu »Dalmatinske Hrvatske«) granicu na Dinaride, a da nije u biti mnogo pogriješio.

Ovakvim rješenjem čini mi se da ni pitanje granica Tomislavove države više nije problem: ako Tomislav uistinu nije pripojio »Panonsku Hrvatsku«, ako nije stekao gradove bizantske Dalmacije (neki historičari smatraju da je i Dubrovnik bio tada u sklopu hrvatske države),⁶⁶ ako nije napravio nikakav dublji prodor u unutrašnjost, prema Bosni, onda je očito da opseg hrvatske države za Tomislava ni po čemu nije bio veći ili manji od onog neposredno prije ili poslije njega. Hrvatska je, baš kao što kaže car Konstantin, dosegala do Cetine i bila sastavljena od 11 kraljevskih županija, a ban je držao Liku, Gacku i Krbavu.

Vijest iz Ljetopisa popa Dukljanina o ratovanju Tomislava protiv »Atile«, s kojim je vodio »mnogo ratova i uvijek ga je natjerao na bijeg«, obično se pripisuje našem Tomislavu. Međutim, iz teksta nije jasno na koje bi se vrijeme taj podatak mogao odnositi. Karakter je teksta očigledno legendaran, a njegova nepouzdanost uvjetovana načinom nastanka. U priču su ubacivane pojedine činjenice tijekom vremena, pa su neke starije, neke mlađe, a »trinaesta godina kraljevanja« je evidentno stajaći broj. Ni sintagmu »hrabar mladić i snažan ratnik«, pogotovu kada ona prethodi informaciji o uspješno vođenim ratovima, ne treba uzimati suviše ozbiljno. Iako je valja upotrebljavati s rezervom, ova je vijest iz vremena Tomislava: eventualni mađarski upadi u Hrvatsku mogli su biti najintenzivniji upravo u prvim desetljećima 10. stoljeća, kada je i mađarska opasnost po Evropu bila najveća.

Zato smatram da je Tomislav pobijedio Mađare, možda i više puta. Međutim, pitanje je kolika se važnost smije pridavati tim pobjedama. Naime, dok njemačke i francuske kronike vrve podacima o Mađarima i njihovim pohodima, pobjedama i strahovitim pljačkama, dotle Tomislavove pobjede nisu nijednom, ni na koji način spomenute ni u stranim kronikama ni u domaćim izvorima, osim u LJPD. Čak ni car Konstantin, kada govori o hrvatsko-mađarskom razgraničenju, ne spominje te borbe.⁶⁷

Sukobili su se vjerojatno ograničeni mađarski odredi koji su željeli prodrijeti na Jadran, i Hrvati. Pri tome su pobijedili Hrvati. Bitka se odigrala prije u Dinaridima,⁶⁸ možda oko Petrove gore, kasnijem stvarnom hrvatsko-mađarskom bojištu, nego li na Dravi, kao što bitku mnogi lociraju. Iz strategije mađarskih invazija vidljivo je da tadašnji hrvatski teritorij ima za

⁶⁶ V. Foretić u kapitalnom djelu »Povijest Dubrovnika do 1808« (Zagreb 1980, 24) na temelju dubioznih premisa (o priključenju teme Dalmacije Tomislavovoj državi) izvodi i dubiozan zaključak — da je Dubrovnik bio u sastavu hrvatske države.

⁶⁷ Viz. izvori, II, 33.

⁶⁸ Kao što ju locira J. Lučić, Hrvatska na jadranskom i podunavskom prostoru u IX. i X. stoljeću, *Starine*, 58, 1980, 18.

njih drugorazredni značaj: prvenstveni su im cilj bili Bizant, tada nedostupan zbog toga što je trebalo prvo pobijediti jaku Bugarsku, zatim zapadna Evropa — Njemačka, pa Francuska i Italija. Moguće je zato da su se za upade u Hrvatsku opredjeljivale relativno malobrojne snage koje nisu u suvremenim izvorima niti mogle ostaviti traga.

Pobjeda nad Mađarima, ma kako bila mađarska vojska malobrojna, značajan je uspjeh Tomislava, jer su te hrvatske pobjede bile snažan faktor odvratanja od budućih agresija — prema raspoloživim izvorima, one se više nisu ponavljale.

Drugi Tomislavov uspjeh bila je pobjeda nad Bugarima. Konstantin Porfirogenet o tome, čini se, najpreciznije izvještava, a svako povezivanje Simeonove smrti s porazom u Hrvatskoj, ili vijest da je vojsku vodio sam Simeon, kako bi se moglo zaključiti iz bizantskih kronika Teofanova Nastavljača i Georgija Hamartola, treba još jednom odbaciti kao neuvjerljive i neosnovane.⁶⁹ Što se tiče ubikacije bitke, do sada se smatralo kako se ona morala odigrati negdje u Bosni. Čak je bilo mišljenja da se zbila u Srijemu.⁷⁰ Međutim, u LJPD ostao je zabilježen put kojim se osamdesetak godina kasnije kretao car Samuil u svom pohodu po Hrvatskoj. Kada nije uspio osvojiti Ulcinj, »prešao je primorskim i planinskim krajevima sve do Zadra«.⁷¹ Nakon toga se vratio preko Bosne i Raške u svoju prijestolnicu. Ako se Alogoboturova vojska kretala istim pravcima, vjerojatnije se kretala kroz Rašku, ili možda i južnije, kroz Zetu, prošla istočnom Hercegovinom, neposrednim zaleđem obale i zatim se negdje u tim krajevima sukobila s hrvatskom vojskom. Iako za lociranje bitke južnije, u Hercegovinu ili primorske krajeve, nema pravih argumenata, nema ni za njeno lociranje sjevernije. Put preko Bosne bugarskoj je vojsci duži — prvo se ide na sjeverozapad, a zatim spušta prema jugozapadu. Udarac preko Hercegovine i obalnog pojasa puno je kraći i neposredniji. Iz Bugarske je do hrvatske države najlakše bilo stići preko Makedonije, proći dolinama rijeka do današnje albanske obale, a to je bila i granična oblast tadašnje Bugarske, pa zatim forsirati sjeverozapadni pravac duž jadranske obale, nego prelaziti preko »puste« i još uvijek neprijateljske Srbije. U Dalmaciji su se stari putovi još možda i sačuvali, pa je moguće da su Bugari slijedili rimsku komunikaciju Naron-Blato na Cetini-Srednja Poljica-Salona i na tom se području otprilike sukobili s Hrvatima.⁷² Osim toga, Simeonova je zamisao vjerojatno bila da napadne nezaštićene bizantske teritorije na zapadu, puno prije nego li da sebi nametne još jednog neprijatelja — Hrvate. Samo, da bi došao do gradova bizantske Dalmacije, trebalo se prvo sukobiti s Hrvatima.⁷³

⁶⁹ Prema M. S. Drinov, Pogled na najstariju povijest Hrvata, Srba i južno-dalmatinskih Slavena; njihovo stanje u prvoj četvrti 10. vijeka, ZKT, 19—39.

⁷⁰ »Pregled povijesti Hrvata« na ploči u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu.

⁷¹ Prema Ferluga, n. dj., 87—88.

⁷² Vidi I. Bojanovski, Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji s posebnim osvrtom na područje BiH. *Godišnjak ANUBiH*, knj. XV, Centar za balkanološka istraživanja, knj. 13, Sarajevo 1970, 130 i dr.

⁷³ Iako ne locira precizno bitku između Hrvata i Bugara, Margetić, n. dj., 282, navodi odlomak iz Skilice koji kaže da je »Simeon pobijeden (en tais ton horon dishoriais)«, dakle, na »nepovoljnim mjestima brda«, ili »u brdima«, ili »na brdovitim, nepovoljnim mjestima«. Taj podatak ne pomaže pri određivanju lokacije bitke. Pitanje je i koliko je Skilica pouzdan, jer živi oko 150 godina nakon opisa-

Car Konstantin je zapisao kako su, prvo srpski arhont Zaharija«, a zatim i neki drugi Srbi pobjegli u Hrvatsku, kada je u Srbiju provalila bugarska vojska«.74 Na splitskim saborima bio je, zajedno s Tomislavom, i zahumski knez Mihajlo. Dubiozna vijest iz akata sabora,75 čije značenje nije još konačno protumačeno,76 ako se čita kao »proceres Serborum«, a ne »urborum«, potpuno je u skladu s već navedenim podacima o bježanju Srba u Hrvatsku. Tako bi ti »proceres« mogli biti i Zaharija i Mihajlo. Naravno, suviše veliko isticanje tog »Serborum« (ako nije »urborum«) potpuno je promašeno,77 i u krajnjoj konzekvenci dilema »Serborum« — »urborum« za cjelinu hrvatske povijesti 10. stoljeća uopće nije važna.

Međutim, tu su epizodu iskoristili neki da dokažu vječno hrvatsko-srpsko prijateljstvo, koje je, eto, nakon skoro tisuću godina doživjelo svoje sudbinsko ponavljanje u zajedničkoj državi. Takva interpretacija zbivanja iz 10. stoljeća neodrživa je — Hrvate i Srbe u 10. stoljeću ujedinjavala je politička nužda — borba protiv zajedničkog bugarskog neprijatelja, a ni prije, ni kasnije oni nisu svoje odnose tako ustanovljavali da bi se, moglo govoriti o nekoj intenciji za trajnim savezništvom koje je u suvremenosti rezultiralo životom u zajedničkoj državi. Isto tako se ne može govoriti o nekim iskonskim opredjeljenjima koja bi vječito razdvajala hrvatsku i srpsku povijest. U Tomislavovo vrijeme Hrvatska je očigledno bila jača, oduprla se bugarskoj invaziji, ili pokušaju pljačke, a Bugari su Srbiju pokorili. Bilo je potpuno prirodno da se srpske izbjeglice sklone u zemlju političkog saveznika.

nog događaja. Zatim, sintagma »u brdima« može isto tako značiti zaleđe obale koliko i srce Bosne, jer su brda posvuda. »Nepovoljna mjesta« — »gudure« (po Margetiću), navode na zaključak da su Bugari u trenutku kada je bitka započela bili u vrlo nepovoljnom položaju. Hrvati su ostvarili iznenađenje, i to je svakako bila jedna od osobina vojne taktike koja se iskazivala i u drugim prilikama: npr. Ivan Đakon svjedoči o borbama Mlečana i Hrvata za Domagoja, kada Hrvati iznenada napadaju mletačku lađu (Rački, Doc, 364—5), pa zatim o tome kako su Neretljani (trenutno zapostavljam razlike Neretljani — Hrvati, u ovom je razmatranju to nebitno) u iznenadnom napadu ubili mletačkog dužda (isto, 374—5). Iznenađenje je u tome da se neprijatelja napadne kada ne očekuje ili kada se nije sposoban braniti. U tim borbama iznenađenje je jedan od glavnih faktora pobjede, pa se ono ostvaruje ne samo na taktičkom planu nego i na strateškom. Vojna koncepcija i doktrina Hrvata (ovako osuvremenjavanje ranosrednjovjekovnog realiteta uvijek treba prihvaćati s velikom dozom rezerve) uistinu su bile pune specifičnih, autohtonih elemenata koji su se prilagođavali i bili prilagođeni prvenstveno zemljištu i ljudima. Tako su i Bugari, koliko se može zaključiti iz Skilice, bili predestinirani na potpun poraz, jer su Hrvati birali vrijeme, mjesto i način borbe. Prema tome, da bi pobjedio Bugare, Tomislavu nije ni bila potrebna neka izuzetno »jaka« vojska, nego je svoje ratovanje, protiv eventualno nadmoćnijega neprijatelja, bazirao na istim postavkama, kao i njegovi prethodnici i nasljednici.

⁷⁴ Viz. izvori, II, 56.

⁷⁵ Rački, Doc, 190.

⁷⁶ S. G u n j a č a, Značenje izraza »urborum« u zapisu splitskog nadbiskupa Ivana III, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, Knj. II, 1973, 253—267. i tamo navedena opsežna literatura.

⁷⁷ Vidi npr. R. N o v a k o v i ć, Još jednom: Serborum ili Urborum, Kulturni radnik 3, Zgb 1974, 185—193, koji smatra da te Srbe »treba tražiti ili na teritoriju tadašnje hrvatske države zajedno s trima županijama (Lika, Gacka i Krbava), koje su hrvatski vladari držali pod svojom vlašću, ili ih treba tražiti na području splitske nadbiskupije« proizvoljna je interpretacija izvora. O drugim Novakovićevim kombinacijama o sličnim problemima u nekim drugim radovima, vidi: I. G o l d s t e i n, Još jednom o Srbima u Hrvatskoj u 9. stoljeću, HZ, 37, 1984, u tisku.

I izvještaj cara Konstantina o snazi hrvatske vojske i broju hrvatskih brodova treba svesti na pravu mjeru. Bogo Grafenauer je jednostavnom analizom ustanovio⁷⁸ da, ako se zna da je na teritoriju istočne franačke države bilo 2.500.000 stanovnika, a na teritoriju današnje Poljske oko 900.000, »za područje Tomislavove Hrvatske jedva možemo u to doba računati preko pola milijuna stanovnika«. Grafenauer je u toj kalkulaciji područje hrvatske države protekao i na Slavoniju, a ako se ona izuzme, broj stanovnika bi se praktički prepolovio.

Postoje podaci da su polovicom 19. stoljeća pojedine evropske zemlje u slučaju rata mogle mobilizirati samo 7—8% stanovništva, i nedostižan im je cilj bio mobilizirati 15—16%, kao što su tada činili krajišnici u Hrvatskoj. Današnje koncepcije o »općoj obavezi«, »naoružanom narodu«, djelomično su i manifestacija naraslih ekonomskih potencijala društva, mogućnosti da, bez težih posljedica po funkcioniranje privrede, odvoji relativno visok postotak stanovništva za obranu zemlje. Ekonomika hrvatskog srednjovjekovnog društva bila je isuviše slaba da izdržava veći broj vojnika, čak i u kraćem roku. Konjanik je posebno bio skup.

Kakva je bila organizacija hrvatske vojske, teško je preciznije utvrditi. O tome nema izvora, a ne poznamo dovoljno ni ustrojstvo hrvatskog društva, da bismo mogli izvoditi posredne zaključke. Ako pretpostavimo da se hrvatsko društvo uklapalo po nekim karakteristikama u određene feudalne sheme, onda i specifična feudalna organizacija mobilizira vrlo mali postotak stanovništva u vojsku. Međutim, ni u jednom dokumentu toga doba, pa ni u izvorima 10. i 11. stoljeća nema nekih tipičnih manifestacija feudalnog sustava, kao što se susreću na Zapadu: nema ni kmetova, niti itko postaje plemić. Hrvatsko se društvo koleba između dviju formacija: rodovske i patrimonijalne.⁷⁹

Ako pretpostavimo, nadalje, da je hrvatska vojska u to vrijeme bila nalik na ratničku družinu poznatu iz ruske povijesti, onda je i vojnika u Hrvatskoj bilo relativno malo: određena skupina mladih ljudi bila je privremeno oslobođena redovnih radnih dužnosti i obavezna da prema potrebi ratuje u interesu zajednice.⁸⁰ Ili, ukoliko je u Hrvatskoj tekao proces (govoreći pojednostavljeno i shematizirano) pretvaranja rodovske aristokracije u vojno-zapovjedničku, ni onda nema većeg broja vojnika: nju uzdržava društvena zajednica, a bogati se i ratnim plijenom, prisvaja bolju zemlju.⁸¹

Bez obzira na ustrojstvo hrvatskog društva, o čemu se ovdje ne može šire raspravljati, očigledno je da ono nije moglo izdržavati neku brojniju vojsku. Tako su podaci Konstantina Porfirogeneta možda čak i desetostruko preuveličani. Ipak, i takva hrvatska vojska u evropskim je okvirima predstavljala relativnu snagu, čim se mogla u jednom trenutku uspješno suprotstaviti mađarskim i bugarskim odredima, pa time i njihove sunarodnjake odvratiti od mogućih agresija u budućnosti.

Kada je historiografija proglasila Tomislava prvim hrvatskim kraljem, povodila se za onim »rex« iz papinog pisma, i pri tome koristila terminološki

⁷⁸ B. Grafenauer, Prilog kritici Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, HZ, 5, 1952, 31. bilj. 97.

⁷⁹ Prema J. Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina, Zgb 1980, I, 410.

⁸⁰ M. Brandt, Povijest Rusije u srednjem vijeku, Zgb 1981, 19.

⁸¹ Isto, 20.

kriterij.⁸² Međutim, to je učinjeno prilično nedosljedno, jer dosljednim provođenjem tog kriterija trebali bismo i Trpimira (koji je nazvan »rex« u djelu benedikta Gotschalka »De trina deitate«), zatim zahumskog kneza Mihajla (»rex Sclavorum« u donjoitalskoj kronici), pa neretljanskog vladara Berigoja nazvati kraljevima, a to nitko ne čini.

Da bi se moglo odgovoriti na pitanje da li je Tomislav stvarno bio okrunjen, kada i kako, i kako protumačiti onaj »rex« iz papina pisma, treba ustanoviti što je zapravo krunidba u ranom srednjem vijeku. To je obred ustoličavanja vladara u njegovu dužnost. U Evropi se kralj ili vojskovođa od uvijek proglašavao na javnoj ceremoniji, bilo da je dizan na štit, postavljan na sveti kamen, bilo obučen u prigodno odijelo ili darivan kopljem. Nakon pokrštenja, stari poganski običaji inkorporiraju se u vjerski obred koji dominira krunidbom. Time se značenje kraljevstva mijenja, i kršćanski je vladar, bez obzira na specifičan položaj i dužnosti pojedinaca, koji se mijenjao ovisno o zemlji i razdoblju, uvijek bio u posebnom odnosu prema Bogu. Pomazanjem je kralj postajao podoban da dobije krunu i druge znakove, te ih je u pravilu dobijao od svećenstva. U zapadnoj Evropi prvi kralj za kojeg se pouzdano zna da je tako izabran je vizigotski kralj Vamba godine 672. I franački kralj Klodvig dobio je krunu kao simbol »regnuma«, kraljevske vlasti.⁸³

Ukoliko ovakav uopćeni model krunidbe usporedimo s događajima iz hrvatske povijesti, prvi krunjeni kralj i prvi kralj uopće bio bi Dimitrije Zvonimir. No, već i za Trpimira postoje podaci koji govore o posvećenoj osobi hrvatskog vladara. Izraz »iuvatus munere divino« u Trpimirovoj darovnici,⁸⁴ te u kasnijim razdobljima »dei gratia« svjedoči o specijalnom odnosu Boga i hrvatskog vladara, dakle, o nekom obliku teokratske vladavine, a onda i o postojanju nekakvog obreda ustoličavanja hrvatskih vladara. Gotschalk kaže da Trpimira podanici nazivaju »regnum« i »imperium«,⁸⁵ pa se čini da je Trpimir sebe poistovjećivao s kraljevstvom, prihvaćajući tako bizantske običaje.⁸⁶ Očigledno postoje argumenti na temelju kojih se može zaključiti da je već Trpimir prilikom uvođenja u vladarsku čast imao neki obred ustoličenja. Međutim, krunidba ili obred ustoličenja tako su široki i neodređeni pojmovi da se mogu primjenjivati u svrhu opisivanja raznih ceremonija i uvođenja u različite časti, a da nema presudnog činioca ili pokazatelja po kojem bi decidirano mogli utvrditi da li se radi o uvođenju u kraljevsku ili bilo koju drugu čast.

Podaci o ustoličavanju hrvatskih vladara toliko su fragmentarni da ne dopuštaju nikakvo sigurnije zaključivanje. Ako bismo razmatrali kakve nam mogućnosti pruža komparativni materijal, i ovdje moramo biti vrlo oprezni. Na primjer, poznati opis ustoličavanja karantanskih vojvoda na Gosposvet-skom polju ne može biti od velike pomoći. Iako geografski i etnički vrlo blizak, on je ipak produkt spleta nama nepoznatih i s hrvatskom situacijom

⁸² Prema N. Klaić, *Povijest Hrvata* . . . , 291.

⁸³ *Encyclopaedia Britannica* 6, 1972, 519—520.

⁸⁴ Rački, *Doc.* 3.

⁸⁵ I. Katić, Saksonac Gotschalk na dvoru kneza Trpimira, *Bihac*, hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti, Zgb 1932, 9.

⁸⁶ N. Klaić, n. dj. 231.

neusporedivih činilaca. Od njih je svakako najvažniji jak i konstantan franački utjecaj i potpuni nedostatak bizantskog.⁸⁷

U rješavanju problema krunidbe hrvatskih vladara mogu djelomično pomoći i rezultati povijesti umjetnosti. Jednu od ploča — bareljefa u splitskoj krstionici ispunjaju tri muške figure — najveća sjedi na prijestolju, ima na glavi krunu, u desnoj ruci križ, a u lijevoj kuglu. Lijevo od njega stoji drugi muškarac, a pod njim nalazi se znatno manji u stavu proskineze.

O ikonografiji ovih likova raspravlja se već stotinjak godina. Konfrontiraju se dva mišljenja: neki smatraju da je prikazan Krist, drugi, pak, da je prikazan kralj. Ni u najnovijem prilogu o tome⁸⁸ autorov stav nije suviše jasan: prvo tvrdi da »scena prikazuje dio carskog (bizantskog) dvorskog ceremonijala«, a zatim da je najvjerojatnije »prikazana scena iz evanđelja i to Kristova parabola o nemilostivom dužniku...«

Za naša razmatranja nije, u krajnjoj liniji, ni važno da li je prikazan kralj ili Krist. Ako je umjetnik i mislio na Krista, opet je pred sobom morao imati sliku neke okrunjene osobe. Kako je majstor zasigurno stvarao na dalmatinskom području, najbliži mu je vladar bio hrvatski i njega je vrlo lako mogao vidjeti i vlastitim očima. Prema tom svom viđenju hrvatskog vladara stvarao je umjetnik bareljef, misleći pri tome, potpuno svejedno, na nekog kralja ili Krista.

Lj. Karaman⁸⁹ napisao je najsustavniju raspravu o ovom bareljefu i došao do zaključka da je prikazan neki od hrvatskih kraljeva. Iako Petricioli smatra da se takvo mišljenje »teško može održati«, čini mi se da treba upozoriti na nekoliko činjenica: okrunjeni lik ima franački oblik krune, a proskineza je dio tipičnog bizantskog dvorskog ceremonijala. Time se kombiniraju bizantski i franački motivi, pa se mora pretpostaviti da je bareljef nastao na području, odnosno, da je prikazan vladar s područja gdje su se utjecaji preplitali. Dalmatinskom je majstoru najprezentniji i najbliži svakako bio hrvatski kralj — vladar, a hrvatski vladari očigledno prihvaćaju bizantske običaje (nazivanje »regnum«, »imperium«), isto kao i neke franačke (npr. »kralj« dolazi od imena Karla Velikog). Nadalje, i kruna na glavi, te kugla u lijevoj ruci poklapaju se s onim što je Zvonimir dobio od pape⁹⁰ — žezlo i krunu. Doduše, Zvonimir je dobio i zastavu — znak da je papin vazal, te mač, dok vladar na reljefu drži u desnoj ruci križ. Ovo nisu proturječnosti koje isključuju mogućnost da je prikazan uistinu hrvatski vladar, nego nas još više učvršćuju u uvjerenju da su obred ustoličavanja i kasnije, krunidba hrvatskih vladara, te njihov dvorski ceremonijal, sastavljeni od spleta raznorodnih utjecaja čije je podrijetlo, za sada, nemoguće detaljnije analizirati.

Kao što i nazivanje hrvatskih vladara karakterizira velika nedosljednost, nestalnost, tako možemo pretpostaviti da je i obred ustoličavanja, krunidba,

⁸⁷ O razlikama između istočnog i zapadnog obreda ustoličenja, ali bez neposredne veze s našim razmatranjem: Janet L. Nelson, Symbols in Context: Rulers' Inauguration Rituals in Byzantium and The West in The Early Middle Ages, u: The Orthodox Churches and The West, Studies in Church History, Volume 13, Oxford, 1976, 91—119.

⁸⁸ I. Petricioli, Tragom srednjovjekovnih umjetnika, Zgr 1983, 18—25.

⁸⁹ LJ. Karaman, O značenju bas-reljefa u splitskoj krstionici, ZKT, 391—412.

⁹⁰ Rački, Doc, 103—4.

pa i dvorski ceremonijal bio podložan promjenama. Zato ne treba smatrati nevjerojatnim da su u Hrvatskoj, barem neko vrijeme, podanici pred vladarom padali ničice, kako to misli Petricioli.⁹¹

Što se tiče datiranja ovog bareljefa, čini se uvjerljivim mišljenje Petricioli da je nastao u četvrtom desetljeću 11. stoljeća. Naravno, nema nikakve osnove povezivati prikaz s bilo kojim konkretnim hrvatskim vladarem. Krešimir i Zvonimir vladali su nakon njegove izradbe, i eventualno bi to mogao biti Držislav, ali sve to ostaje samo nagađanje. Tvrdnja da je prikazan Tomislav čini mi se potpuno bespredmetna.

Krunidbu nepoznatog hrvatskog vladara Budimira na Duvanjskom polju, opisanu u LJPD, objektivni istraživač ne može povezati ni s kojim hrvatskim vladarom i nekim određenim dobom, pa tako otpadaju i sve ničim osnovane kombinacije o tome kako je Tomislav zapravo Budimir, a time nestaje i presudni argumenat koji je neke istraživače (pretežno u prošlom stoljeću) uvjerio u to da je Tomislav uistinu bio krunjen. Budući da je ova teorija u modernoj znanosti gotovo u potpunosti odbačena, ne bi se na njoj trebalo u principu ni zadržavati. Međutim, to je neophodno zato što je opis krunidbe bio i »conditio sine qua non« nastajanja i razvoja takvih shvaćanja o Tomislavu.

Ljetopis popa Dukljanina nastao je polovicom 12. st.,⁹² a hrvatska redakcija,⁹³ gdje je krunidba opisana opširnije, najvjerojatnije čak u 15. Na to upućuju jezik i rječnik.⁹⁴ Općenito je LJPD vrlo nepouzdan izvor, i svaki podatak iz njega valja uzimati s posebnim oprezom. To se još više odnosi na HR. Pogreške u vremenskom slijedu kod opisivanja događaja iznose za prvu polovicu 12. stoljeća 2 godine, za prethodno, 11. st. nekih 20 godina, za 10. st. — do 100 godina, dok za ranija razdoblja kronologija uopće ne postoji.⁹⁵

Iako je ranije bilo govora o »krunidbi na Duvanjskom polju«, čini mi se da se taj naziv uopće ne odgovara stvarnim zbivanjima, i upotrebljavao sam ga jer je bio historiografska konvencija. Naime, istodobno se opisuje zbor na kojem su Hrvati pokršteni, gdje je okrunjen kralj Svetopluk — Svetopeleg — Budimir i održan crkveni sabor. Jasno da se svi ti događaji nisu dogodili istodobno, dijele ih vjerojatno stoljeća. Ni imena u LJPD ne odgovaraju onima iz stvarnih dokumenata o tim događajima. Ipak, unatoč potpunoj konfuziji historičari su pokušali odgonetnuti o kojem se razdoblju radi.

Za razliku od većine historičara, Šišić je smatrao pokrštenje Hrvata osnovicom priče, ponajviše zbog toga što se spominju Konstantin i Metod, pa je sabor smjestio u 881. godinu, za vladavine Branimira.⁹⁶ Jedina hipoteza

⁹¹ Petricioli, n. dj. 19.

⁹² Mošin, n. dj. 27.

⁹³ U daljem tekstu: HR.

⁹⁴ Šišić upozorava da jedan pripis iz 14. st. u rukopisu samostana sv. Petra u Selu u Poljicama govori o hrvatskim banovima »a tempore regis Suetopelegi usque ad tempus Suinimiri regis Croatorum«, pa je autor tog pripisa, po Šišiću, morao vidjeti HR (Šišić, Letopis popa Dukljanina, SKA, Pos. izd. 67, Bgd 1928, 156, 382). Međutim, to je nedovoljno za dataciju HR 14. st. Pripis je mogao nastati i naknadno, a čak da je i nastao u 14. st, zašto neki Svetopelek ne bi živio u svijesti naroda ili zapisivača pripisa?

⁹⁵ Mošin, n. dj. 18.

⁹⁶ Šišić, n. dj. 170.

koja je zasnovana barem na nekim konkretnim identifikacijama sa stvarnim imenima je ona L. Jelića,⁹⁷ koja stavlja sabor u doba Petra Krešimira IV, u 1057. godinu. Ta je hipoteza ostala neprihvaćena, jer je direktno proturječila podacima o pokrštenju i podacima o krunidbi Tomislava.⁹⁸ Recentni pokušaj M. Hadžijahića⁹⁹ da locira ovaj sabor u godinu 886. ne nalazi i svoju potvrdu u izvorima.

Mislim da se ovaj problem mora tretirati prvenstveno s metodološkog stajališta: da li je dopušteno proglašavati u nekoj priči autentičnima imena epizodista (carevih i papinih poslanika, te drugih osoba), kada je više nego očito da je ime glavnog, ključnog lika izmišljeno. Ako je tvorac ili zapisivač želio priči dati pečat vjerodostojnosti, prvenstveno je morao misliti na to da ime kralja bude stvarno — a to nije učinio. Zbog toga su sva druga imena nevažna i plod su manje-više slučajnog odabira.

Pitanje je uopće da li se taj sabor zbilo na Duvanjskom polju. Naime, u originalu stoji »advenientes itaque cardinales et episcopi invenerunt regem in planitie Dalmae« — »dolazeći¹⁰⁰ tako kardinali i biskupi, našli su kralja na polju Dalmi«. HR kaže: »i tako prišadše rečeni gardinali i biskupi, najdoše kralja na planini, ka še diše Hlivaj«. (Još jedna potvrda nepouzdanosti HR, jer se »planitie« prevodi s »planina«!) Marko Marulić prevodi na latinski HR ovako: »in campo qui Clivna appellatur«. Svi su poistovjećivali Hlivaj = Hlijevno = Livno = Duvno = Duvanjsko polje ili Dalma = Delminium, što je antičko ime Duvna. Jedino su Barada,¹⁰¹ a za njim i N. Klaić,¹⁰² »Dalma« identificirali kao Omiš. Ako za takvu identifikaciju postoje lingvistički argumenti — Dalmassium, Dalmasium susreću se pored Almissium, Almisium kao imena za Omiš — zemljopisnih argumenata nema — gdje bi bilo to Omiško polje?

Ove bi se nedoumice mogle zanemariti, i prihvatiti Duvanjsko polje kao mjesto nekog potencijalnog događanja (pokrštavanja, krunidbe, crkvenog sabora ili nečeg drugog), da ono ne leži daleko od značajnijih centara hrvatske države 9, 10, pa čak i 11. stoljeća. Svi dokumenti i arheološki nalazi govore da je u pravcu Duvna posljednje mjesto intenzivnijeg zbivanja bio Muć.¹⁰³

Oblik »Dalma« pisac LJPD je vrlo sretno odabrao. Želeći biti što uvjerljiviji u opisu zapravo nikad održanog sabora, morao je naći lokalitet koji će zvučati blisko, ali neće govoriti ništa određeno. Njegovi čitatelji, zbog nepoznavanja prošlosti (pa i sam pisac griješi za desetke i stotine godina) neće

⁹⁷ L. Jelić, Duvanjski sabor, VHAD, n. ser, X, 1908—9, 135—145.

⁹⁸ Pregled mišljenja vidi u: Šišić, isto, 126—144.

⁹⁹ M. Hadžijahić, Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju, ANUBiH, Vol. 8, Centar za balkanološka ispitivanja, T. 6, Sarajevo 1970, 201—61. Autor je zadržao takve stavove i u: Das Regnum Sclavorum als historische Quelle und als territoriales Substrat, *Südost — Forschungen*, Band XLII, München 1983, 11—60.

¹⁰⁰ Mošin, n. dj, 51 — prevodi netočno — došavši. Particip prezenta se uvijek prevodi nesvršeno, u ovom slučaju glagolskim pridjevom sadašnjim.

¹⁰¹ M. Barada, Topografija Porfirogenetove Paganije, *Starohrvatska prosvjeta*, Nova serija II, 1928, 47 i dalje.

¹⁰² N. Klaić, n. dj, 19.

¹⁰³ Duvno se ne spominje kao jedna od »villa regalis«, »curtis« ili »curia«, u kojima su hrvatski vladari boravili ili obavljali državne poslove, kao što su Nin, Knin, Solin, Klis. Ono nije bilo ni sjelo županije u Tomislavovo doba, tek dio hlijevanske županije.

to smatrati mistifikacijom, jer se sve događa u davna, nepoznata vremena, kada se i neko polje i moglo nazivati takvim imenom.

»Dalma« je skraćena od »Dalmacija«. ¹⁰⁴ Takva skraćivanja vršili su i Mlečani na svom novcu ¹⁰⁵ — DALMA(ET)ALBAN. Ovo ne mora biti nikakav dokaz, ali je barem karakteristično. Pišući »in planitie Dalmae«, može se pretpostaviti da je pisac LJPD mislio na neko hipotetično dalmatinsko polje, na kojem su se opisani događaji mogli odigrati (u okviru i Gornje i Donje Dalmacije), a čitatelji su mogli vjerovati da se radi o nekom, njima nepoznatom lokalitetu.

Što bi, naposljetku, bila povijesna jezgra u ovom opisu? Očito su se takvi slični sabori održavali. Ali, taj i takav sabor, na kojem je okrunjen kralj Budimir, a bile su nazočne navedene osobe, nikada nije održan i predstavlja čistu konstrukciju pisca LJPD i povijesni falsifikat. On pri tome uopće nije morao misliti na Hrvatsku Trpimirovića, jer bjelodano pokazuje kako ne zna gotovo ništa ni o Hrvatima, ni o onom dijelu Svetopelegove države koju zove Bijelom Hrvatskom ili Donjom Dalmacijom. Ako je Svetopeleg krunjen u vrijeme »duvanjskog« sabora, on je pokopan u Duklji (in civitate Dioclitana), a tamo su izabirani i njegovi nasljednici. Kako onda povezati sve te nesuvislosti s hrvatskim vladarom Tomislavom? Kako krunidbu na Duvanjskom polju povezati s pokapanjem u Duklji, Pogreške i nelogičnosti su brojne — npr. Tomislav vlada 13 godina, a Svetopeleg 40 godina i 4 mjeseca.

U HR je njezin prevodilac bez mjere ubacivao hrvatsko ime, a da zapravo originalna latinska verzija LJPD s hrvatskom poviješću ima vrlo malo veze.

Ipak, sličnost ili identičnost imena navedenih na ceremonijalu krunidbe s onima iz dokumenata o splitskim saborima mogla je potaknuti historičare na identifikaciju opisa iz LJPD s tobožnjim saborom na »Duvanjskom« polju, koji je održan prije splitskih sabora i gdje je Tomislav proglašen za kralja. ¹⁰⁶ Međutim, stvar je u nečem drugom: nepoznati pisac HR želio je opisati krunidbu nekog vladara Hrvata i neki narodni sabor. Podaci koje su mu nudili dokumenti splitskih sabora bili su vrlo uporabljivi u tu svrhu. Prepisao je što je više podataka mogao, ali ne i Tomislavovo ime, jer nije imao dokaza o njegovoj krunidbi. Uopće nije ni razmišljao o tome da li je »Tomislav bio okrunjen ili nije«. Bio mu je potreban predložak za opisivanje narodnog sabora. Pronašavši neki dokumenat o toku splitskih sabora, ustanovio je da su oni tekli upravo onako ili vrlo slično načinu na koji su trebali teći hipotetični sabor i krunidba na Duvanjskom polju. ¹⁰⁷

Dakle, sličnosti između splitskih sabora i »Duvanjskog« polja su ove: ¹⁰⁸ prema jednom i drugom izvještaju, pape šalju vladarima svoja pisma, pa

¹⁰⁴ N. Banašević, Ljetopis popa Dukljanina i narodna predanja, Bgd 1971, 62.

¹⁰⁵ Isto, 63.

¹⁰⁶ D. Mandić, Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim 1963, 194—213.

¹⁰⁷ Takvu pretpostavku nesvjesno i implicitno potvrđuje i Vj. Klaić. n. dj, 193, iako to ne ide u prilog njegovoj tezi — »Dukljanin je pred sobom imao neku knjigu ili zbornik, u kojem su bili napisani mnogi zakoni i običaji, zavedeni na tom saboru. Ali, jamačno su u toj knjizi bili zapisani zakoni i drugih sabora (!)« — a to su onda ponajprije mogli biti splitski.

¹⁰⁸ Prema M. Konstrenčić, Hrvatska pravna povijest, Zgb 1919, 105.

se na temelju toga sastaje sabor; saboru prisustvuje kralj s crkvenim i svjetovnim velikašima; sudjeluju i papini poslanici (prema LJPD i poslanici bizantskog cara što je uvjetovano nazorima o svjetovnoj vlasti koji tradicionalno egzistiraju u Duklji); u LJPD poslanici bizantskog cara zovu se Ivan i Leon; na splitskim saborima tako se zovu papini poslanici; u LJPD poslanike šalje bizantski car Mihajlo, dočim u Split dolazi zahumski knez Mihajlo; na oba sabora raspravljaju se prvo pitanja crkvena, a tek onda sve ostalo.

Pisca ili zapisivača ove priče karakterizira, s jedne strane, želja za detaljiziranjem, s druge, za uopćavanjem. Tamo gdje bi trebalo biti najodređeniji — a to je ime okrunjenog kralja — vješto se izvlači. Kraljevo je ime izmišljeno. Ime Mihajlo za bizantskog cara vrlo je često (čak devetorice), isto kao i Ivan i Leo za papine poslanike, što govori da je autor tražio »loci communes« kako bi se legenda što lakše prilagodila svakom vremenu, i na posljetku, bila što uvjerljivija.

Na kraju, treba se zapitati kakve su pobude bile autora LJPD prilikom opisivanja ovih događaja, zašto je opisao sabor na takav način? Miho Barada smatra da je »Duvanjski« sbor prosta izmišljotina popa Dukljanina sa svrhom da dokaže legitimitet dukljansko-barske nadbiskupije.¹⁰⁹ Mogli bi se složiti s ovom konstatacijom, osim što bi trebalo ublažiti njezinu rezolutnost. Naime, teško je povjerovati da bi cijela priča bila baš »prosta izmišljotina«.¹¹⁰ Ipak mora postojati neka povijesna jezgra, kao što je već navedeno, ali je nju vrlo teško, ako ne i nemoguće odrediti. Isto tako, teško je povjerovati da bi se cijeli sabor izmišljao ili samo prepričavao kako bi se plasirala činjenica — »potom naredi kralj, da se posvete nadbiskupi, jedan u Saloni, a drugi u Diokleji«. Želja da se pokaže starost i legitimitet barske nadbiskupije mogla je biti jedan od movensa za ubacivanje tijekom sabora i krunidbe u ljetopis, ali je glavni movens bio želja za dokazivanjem starosti i legitimiteta dukljanske dinastije, informacijom da se kralj krunio, da ga je priznala njegova crkva i papa, pa i bizantski car.

Da li se Tomislav mogao uopće okruniti i tko bi ga okrunio? Jedna je od pretpostavki da se okrunio sam, po uzoru na bugarskog cara Simeona.¹¹¹ Međutim, Simenon se nije okrunio sam, to je učinio carigradski patrijarh. Uostalom, Simeonova titula »basileus Bulgaron« nema ništa zajedničkog s Tomislavovom titulom »rex«. Konstantin Porfirogenet naziva suvremene hrvatske vladare najopćenitije arhontima, što dokazuje da nije znao ni za kakve titule ili krunidbu koju bi potakao papa, bizantski car ili neki drugi autoritet.

¹⁰⁹ Barada, n. dj, 48.

¹¹⁰ Očigledan je suvišak Baradina dokazivanja. Ako sabor smatra izmišljenim, zašto je pokušavao dokazati da je »Dalma« Omiš? Treba li, načelno (a to je metodološko pitanje), nikad održanom, izmišljenom saboru određivati stvarni lokalitet, kada »Dalma« ne pruža ni najmanje argumenata za takav posao? Na kraju, suočavamo se samo sa dilemom: da li je pisac LJPD, kada je napisao »Dalma« mislio na Duvno, iz tko zna kakvih razloga (vidi, npr.: Karaman, n. dj. 410—11, bilj. 1), ili je, želeći mistificirati sadržaj svog teksta, stavio »Dalma« a da nije ni znao na što bi se to moglo odnositi. Odlučio sam se za ovu drugu alternativu, ali konačno rješenje tog problema ne predstavlja neki pomak u našim znanjima. Da li se neki nikad održani sabor (ni)je održao na Duvanjskom polju ili se nije održao ni na jednom polju, čista je sofistika, a ne historiografski problem.

¹¹¹ Kukuljević, n. dj, 34.

Tomislav nije mogao dobiti krunu ni od pape. Naime, pape se sve do posljednje trećine 11. stoljeća nisu politički vezivale uz evropske vladare tako da su im slale kraljevske znakove. Poznata su samo tri ranija slučaja — papa je 751. priznao Pipina Malog za franačkog kralja i odobrio njegovo pozamanje, a za careve je ustoličio Karla 800. i Otona I 962. godine. Krajem 11. stoljeća, u jeku borbe za investituru, papa Grgur VII počeo je evropskim vladarima slati kraljevske znakove i time ih pridobivati na svoju stranu u sukobu koji je vodio s Henrikom IV. Jedan od papinih saveznika (u stvari, vazala),¹¹² bio je i kralj Zvonimir. Teško je zato vjerovati da bi papa oko 925. godine predao Tomislavu kraljevske znakove. Da se krunidba uistinu i dogodila, ostao bi barem neki jasniji dokaz u izvorima, vjerojatno veća korespondencija pape i Tomislava, ali tome nema traga.

Kako onda protumačiti naslov »rex« koji papa nadijeva Tomislavu? Takva titula kroz povijest dodjeljivala se po najrazličitijim kriterijima. Čak je i Atila — »bič božji« nazivan u kronikama kraljem, kao i njegov mlađi suvremenik Odoakar. I Prokopije iz Cezareje, pišući na grčkom, svjedoči da se Odoakarov nasljednik Teodorik »nazivao »rex« do kraja svog života (jer su tako barbari običavali nazivati svoje vođe),¹¹³ a sam naziva »rex« čak i vladara maloazijskog barbarskog plemena Erula.¹¹⁴ To nam govori da su »rex« često koristili i barbari i Bizantinci, u latinskom i u grčkom jeziku. »Rex« je bio vladar niži od »basileusa« ili imperatora.

I papinske poslanice upotrebljavaju od 6. stoljeća isto naslov »rex«. Jasno je da nisu svi »rex« bili i okrunjeni vladari¹¹⁵ — papa Stjepan V naziva i bugarskog kneza Borisa i moravskog kneza Svjatopluka »rex«, a oni zasigurno nisu bili krunjeni. Tako se može pretpostaviti da se »rex« nije u ranom srednjem vijeku nadijevao samo krunjenom monarhu, već i drugima, a po vrlo različitim kriterijima. Mogao se »rex« nadjenuti snažnom i utjecajnom vladaru, ali ni to nije pravilo. Osim toga, »rex« i »kralj« nisu identične i istoznačne titule. Slavenski je knez mogao biti u stranim kronikama nazvan »rex«, ali su ga podanici i dalje nazivali knezom.¹¹⁶

Tomislav je u papinom pismu nazvan »rex« zahvaljujući možda činjenici da je pobijedio bugarske i mađarske odrede koji su pokušali provaliti u Hrvatsku. Papa je u te događaje morao biti upućen, ali istodobno nije morao poštovati nijedan od razloga, te u konkretnom slučaju Tomislava stavlja uz njegovo ime titulu koja mu, iz tko zna kojih razloga, u tom trenutku najviše odgovara.

Uostalom, papinska je kancelarija u periodu od šezdesetak godina upotrijebila čak četiri naziva za hrvatske vladare. Od sedamdesetih godina 9. stoljeća, kada su oni u pismima Ivana VIII dux, comes i princeps, pa do dvadesetih godina 10. stoljeća kada su rex i princeps, papinska kancelarija u tituliranju naših vladara pokazuje isuviše veliku nedosljednost, a da bismo smjeli

¹¹² Poblježe o karakteru tog odnosa, vidi: Šišić, Pregled povijesti, 141.

¹¹³ Prokopije iz Cezareje, I—VII, Loeb Classical Library, London 1971, sv. III; V, 1, 25.

¹¹⁴ Prokopije, sv. III; V, 14, 38.

¹¹⁵ L. Santifaller, Über die Titel in den Adressen der Papsturkunden von den Anfängen bis zum Ende des 11. Jahrhunderts, *Zgodovinski časopis* VI—VII, 1952—3, 250.

¹¹⁶ T. Wasilewski, Geneza Tytulu »Rex Chroatorum«, *Pamiętnik Słowianski* XVII, 1967, 149—160.

u onom »rex« za Tomislava tražiti neke duboke razloge, čak forsirati tezu o tobožnjoj krunidbi.

Nestalnost tituliranja hrvatskih vladara u ranom srednjem vijeku je karakteristična, jer nakon što Tomislava naziva »rex«, papa samo 3 godine kasnije neimenovanog hrvatskog vladara naziva »princeps«.

Šišićevo mišljenje da se Tomislav »prozvao kraljem«, pa da je papa zato naslovio pismo sa »rex« ili ponegdje prihvaćeni stav o krunidbi treba analizirati s velikim oprezom. Očigledno je da u 9. i 10. stoljeću stranci nisu adekvatno reagirali na nazive koje su sebi samima nadijevali hrvatski vladari. Branimir se na kamenom natpisu nazvao »comes«, ali ga papa ipak zove »princeps«, pa tek kasnije »comes«. Ili, Muncimir je na kamenu (ipak najvjerodostojniji podataka!) »princeps«, ali u ispravi »dux«, a njegova se supruga spominje na jednom mjestu kao »comitissa«, dakle, supruga »comesa«. Naposljetku, Držislav je »dux magnus« na kamenu,¹¹⁷ ali Toma ipak tvrdi da je on od Bizanta dobio naslov eparha i patricija i da su od njegova doba hrvatski vladari nazivani kraljevima.

Ovakve brze i neočekivane mijene vladarskog nazivlja u vremenu prije i poslije Tomislava kazuju nam da nijednom naslovu ne smijemo davati odlučujuću prednost, pretpostaviti ga drugima, ili za njega tražiti neko dublje opravdanje u konkretnom povijesnom trenutku, kao što se to čini s Tomislavom kada mu se pripisuje »krunidba« ili »nazivanje kraljem«. Jedino što se neprijeporno može tvrditi jest to da je papa u jednom pismu Tomislava nazvao »rex«, što mi dogovorno prevodimo kao »kralj«. Što to uistinu znači u konkretnom slučaju teško je utvrditi, ali je pridavanje većeg značaja ili uopćavanje tog »rex« nezahvalno, jer ne nalazi svoju potvrdu u izvornom materijalu.

Problem Tomislavove krunidbe i kraljevanja očigledno je za generacije od prije stotinjak godina, pa sve do danas i problem psihološke prirode, puno prije nego li historiografski. Inzistirajući na »krunidbi«, »kralju«, kao bitnoj različitosti od »kneza«, »kneževine«, i svih drugih titula, nesvjesno dolazimo pod utjecaj kasnog feudalizma, kada se društveni odnosi petrificiraju i forma prevladava nad sadržajem. Titula postaje mnogo važnija od stvarne vlasti.

Međutim, Hrvati ranog srednjeg vijeka, njihovi vladari, pa i Tomislav vjerojatno, nisu gotovo uopće poklanjali pažnju tome kako ih nazivaju inozemni kroničari, nije im bilo posebno važno kako ih oslovljavaju strani autoriteti u svojim pismima, a na kamenim spomenicima nazivali su se onim imenom koje im se u tom trenutku učinilo najprikladnijim.

Kategorije srednjovjekovlja i suvremenosti konfrontiraju se bjelodano upravo u slučaju Tomislava, kada se o njegovu dobu počinje razmišljati i suditi na svremen način. Srednji vijek nije manifestirao želju za vlašću radi vlasti, kao što se to tako stravično odrazilo u naše doba. Zato ni Tomislav nije imao potrebu da se naziva »rex« ili »kralj«, kada mu ta titula nije donosila nikakve materijalne koristi. U iskrivljenom shvaćanju suvremenika, srednji vijek se identificira s mračnjaštvom i primitivizmom, ali se po broju genocida, ratova, razaranja i nesloboda nijedno doba ni približno ne može usporediti s 20. stoljećem.

¹¹⁷ L.J. Karaman, Živa starina. Pedeset slika iz vremena hrvatskih narodnih vladara, Bgz 1943. 53.

U srednjem vijeku ekonomska eksploatacija bila je najvažniji zadatak svakog vladara, jer je velik dio stanovništva živio na granici moguće egzistencije i viškom svoga rada mogao je uzdržavati tek uski sloj elite. Tada je jedino bilo važno biti u toj eliti. Srednjovjekovni vladar od svojih podanika želi samo novac ili adekvatnu naknadu u materijalnim dobrima ili radu, ostvaruje svoje pravo sudovanja i nema snage nametati neke druge obveze, jer su instrumenti sile isuviše slabi, oni gotovo i ne postoje. Zbog toga doba Tomislavovo treba promatrati u okviru tadašnjih specifičnih odnosa. Smatram da se ocjene »država je ojačala«, »država je postala snažnija« i slične za ranosrednjovjekovnu hrvatsku državu moraju davati s velikim oprezom i određenom rezervom. Naime, područje na kojem je ona egzistirala — Dalmatinska zagora, praktički bez nekog duljeg kontinuiranog izlaska na more, oduvijek je bio najsiromašniji i najneplodniji dio hrvatskog teritorija, pogotovo u doba kada su proizvodne snage bile na izuzetno niskom stupnju razvoja. Ako pretpostavimo da je vojno-političko jačanje prouzrokovano dijelom i ekonomskim napretkom, postavlja se pitanje: otkuda taj ekonomski procvat koji je uvjetovao takvo, iznenadno i neobuzdano snaženje hrvatske države u vrijeme Tomislava? Ustrojstvo države bilo je u to vrijeme isuviše slabašno, nerazvijeno i možda naivno koncipirano, utemeljeno na konkretnim ekonomskim odnosima, a da bi Tomislavova vladavina donijela neki revolucionarni napredak koji onda suvremena historija može pretočiti u sintagmu, bez ikakve rezerve, »država je ojačala«.

Pripisivanjem svih zasluga samo Tomislavu, isticanjem samo njegove ličnosti devalviraju se druge, siguran sam, ne manje značajne, a nacionalna se povijest samo osiromašuje. Izmijenjenim vrednovanjem Tomislava i njegova vremena povijest postaje uvjerljivija — Tomislav nije bio izuzetna ličnost koja je iskočila iz tame, nego je to bio kontinuirani, normalni rast snage hrvatske države. Samim tim stvara se bogatija tradicija od one koja se gradi isključivo na jednoj ličnosti. Nacionalne se tradicije ne ukidaju, nego se revidiraju i samim tim razvijaju.

Nekritičkim veličanjem Tomislava zaboravljaju se drugi, značajni hrvatski vladari, čija djela i zasluge nisu ništa manja nego Tomislavova: ako se, u principu, naslov »rex« nadijeva »samostalnom i jakom vladaru«, ako se smatra da se Gottschalk povodio za sličnim kriterijima kada je Trpimira nazvao »rex«, onda je očigledno da je i polovinom 9. stoljeća Hrvatska bila relativno snažna država, a Trpimir istaknuti vladar — za kojim su ostali i kameni spomenici. Gottschalkovo »rex« za Trpimira nije ništa manje značajno od onog »rex« Ivana X za Tomislava. Trpimir je pobjedonosno ratovao protiv dalmatinskih gradova, a nasljednik Domagoj je izbio na Jadran, gusario, ostao u stranim kronikama zabilježen kao »najgori knez Hrvata«. Muncimira i njegovu ženu spominje Čedadski evangelistar (iz Cividalea u Italiji), što je pokazatelj domašaja njegove važnosti.

Zbog Tomislava i njegova »pripajanja gradova bizantske Dalmacije« ostao je nezamijećen Stjepan Držislav, koji dobiva od Bizanta naslov eparha i patricija. U drugi plan su potisnuti i u svakom pogledu značajni vladari kao Petar Krešimir i Dimitrije Zvonimir.

Koliko je god u takvim projekcijama hrvatske prošlosti u vrijeme narodne dinastije bilo paradoksalnih tumačenja, ona se nisu mogla izbjeći ni u kasnijim razdobljima: s jedne strane, inzistiralo se na »snažnoj, samostalnoj

Hrvatskoj« za vrijeme Tomislava, s druge, gotovo se pokajnički priznavalo, a čini mi se, bez pravog razloga, kako je ta samostalnost potpuno izgubljena 1102. godine.

Ako u hrvatskoj povijesti treba pronalaziti »junake«, za to postoje mnogo prikladnije ličnosti nego li su to Tomislav i njegova vladavina. »Rex« iz pisma pape Ivana X samo je jedna usputna manifestacija procesa narastanja moći hrvatske države i, vjerojatnije, papinog slučajnog odabira titule, nego li čvrste spoznaje da je došao trenutak da se tako nazove hrvatski vladar. Naravno, taj proces narastanja vladarske moći i jačanja Hrvatske tekao je konstantno, ali sporo, i u Tomislavovo vrijeme nema nekog značajnijeg skoka.

Da li je onda hrvatskoj historijskoj znanosti i, općenito, hrvatskoj naciji, ovakav Tomislav uopće potreban? Odgovor nije jednostavan. Svaki narod željan je slavljenja povijesnih ličnosti, kao što je to rečeno već na samom početku. Borci za slobodu, heroji i druge znamenite ličnosti uvijek će poticati nacionalnu svijest i biti primjerom svakoj novoj generaciji. Tomislav je neodvojivi dio nacionalnog hrvatskog osjećaja, i kao takav praktički neprolazan. Postojat će u svijesti naroda možda još 100 godina, koliko otprilike već postoji, ili možda još 1000 godina, koliko je vremena proteklo od njegove vladavine. Nitko neće srušiti kip kralja Tomislava na njegovu trgu, kao što se to dogodilo nekim drugim hrvatskim »nacionalnim herojima«.

Budući da je takvo znanje o Tomislavu dio društvene svijesti, zadatak je znanstvenika da ovakve interpretacije svede u realne okvire. Upravo je to bio i cilj ovog rada. Ovakva prezentacija čitave njegove vladavine, mislim da je mnogo uvjerljivija i vjerodostojnija — Tomislav više nije prvi hrvatski kralj, koji kao zvijezda svijetli u prilično mračnom i nepoznatom 10. stoljeću hrvatske povijesti, nego jedan od hrvatskih vladara koji je uspješno ratovao protiv mađarskih i bugarskih četa što su se zalijetale prema njegovoj državi; vladar čije vrijeme predstavlja tek jednu, nezaobilaznu stepenicu u narastanju snaga i moći hrvatske ranosrednjovjekovne države prema njenom vrhuncu u drugoj polovini 11. stoljeća.

Prihvaćeno za tisak 26. lipnja 1985.

Zusammenfassung
ÜBER TOMISLAV UND SEINE ZEIT

Ivo Goldstein

Es war ziemlich lange die allgemeine Voraussetzung der kroatischen Geschichtswissenschaft dass der König Tomislav (Anfang des 10. Jahrhunderts) der erste kroatische König war, dass er den armen und winzigen kroatischen Staat über das ganze dalmatinische Küstenland und die Inseln mächtig verbreitete, dass er mit seinem Militär weit nach Norden bis zu dem Flusse Drau vorgedrungen ist und dass er in grossen Kämpfen die Ungarn und Bulgaren besiegte. Angeblich war Tomislav auch bei den Kirchenversammlungen (Konzilien) in Split sehr einflussreich und der kroatische Staat soll während Tomislav's Herrschaft seinen Höhepunkt im Mittelalter erlebt haben.

Die authentischen historischen Quellen über Tomislav und seine Zeit sind aber viel ärmer als man es von so einer glänzenden Epoche des allgemeinen Erstarken des Staates erwarten müsste. Eigentlich sagen uns die Quellen über Tomislav weniger als über manche anderen kroatischen Herrscher des 9., 10. und 11. Jahrhunderts.

Deswegen versucht der Autor die Quellen über Tomislav und seine Zeit noch einmal zuüberprüfen. Er meint das der Ausdruck »Rex« aus dem Briefe des Papstes Johann X mehr eine zufällige Wahl des Titel's und der Höflichkeit war, als ein Zeichen der festen Überzeugung dass der kroatische Herrscher diesen Titel schon verdient. Der Verfasser meint das Tomislav eigentlich nicht der erste kroatische König war, sondern nur ein Herrscher der mit gewissem Erfolge mit den ungarischen und bulgarischen Truppen kämpfte. Seine Zeit ist eine wichtige Stufe in der Entwicklung und Kräftigung des jungen kroatischen Staates, der aber seinen Höhepunkt erst um die Mitte des 11. Jahrhundert erreichte.

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 18

ZAGREB

1985.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 18

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor i tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ Damir, student, Filozofski fakultet Zagreb
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet Zagreb
BUŽIĆ-BOŽANČIĆ dr Danica, Poljana kralja Tomislava 3, Split
ĐURIĆ Vesna, student, Filozofski fakultet Zagreb
FILIPOVIĆ Klara, Šestinski vijenac 22, Zagreb
GOLDSTEIN mr Ivo, Filozofski fakultet Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
KARDUM mr Livia, Fakultet političkih nauka Zagreb
KLOPČIĆ Franc, Linhartova 62, Ljubljana
KUDELIĆ Zlatko, Turinina 4, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb
NIKOLANCI Mladen, B. Ivanovića 10, Split
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
PEKIĆ mr Milenko, Naučna biblioteka, Zadar
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar
PRELENDER Ivica, Iza Roka 1, Dubrovnik
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Zagreb
STUBLIĆ Zlatko, Vlašićka 12, Zagreb
ŠANTEK Darko, Trnac 29, Zagreb
ŠVAB mr Mladen, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb
TARADŽIĆ Branka, student, Filozofski fakultet Zagreb
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1 Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb